

8. MAI

50-ÅRSMINNET FOR FRIGJERING SAMNINGAR

I KRIG OG FRED 1940 - 1945

8. mai

8. mai 1945 - ein gledens dag for dei opplevde frigjeringa og freden etter fem krigs- og okkupasjonsår. 8. mai 1995 - ein gledens dag til minne om det som hende for 50 år sidan. Slik er det for dei fleste. Men ikkje alle. Heller ikkje i 1945 var det alle som kunne gle seg over frigjeringa. Sum måtte venta fåfengt på sine. Dei som hadde vald "feil side", kunne heller ikkje vera med i gledesrusen.

Når dette vesle bladet først og fremst fortel om krig og okkupasjonsår, så er det for å gje litt av bakgrunnen for den store gledesfesten dei fleste opplevde 8. mai 1945. Det er ikkje soga om Samnanger 1940-45, men minne og tankar nokre av dei som var med har om hendingar og folk i dei åra - om samhald, hjelpsemd og vilje til å kjempa og halda ut, men også om angsten og den gnagande uvissa.

Ser me ut over landegrensene, er det ikkje vanskeleg å skjønna at me framleis har god grunn til å gle oss over frigjeringa og freden. Så til lukke med 50-årsminnet!

Utgjevar:
SAMNINGEN i samarbeid med den kommunale nemnda for frigjeringsjubiléet.

Ansvarleg redaktør:
Ivar Bård Aadland

Fossen Bratte vil for alltid vera knytt til minnet om trefningen her i april 1940.

Huset til Anna og Nils Rolvsvåg slik det står i dag. I mest tre år var dette vesle huset ein av dei mest brukte gøymeplassane for folk som måtte gå i dekning på Bergenshalvøya.

INNHALD

"TYSKARANE ER PÅ VEG"	s. 2
HAN LURTE FIENDEN	s. 3
EIN ELDPRØVE EG ALDRI GLØYMER	s. 4
DEN"INDRE FRONTEN"	s. 4
KNUT RØEN : MINNE FRÅ KRIGEN	s. 5
MØTTE FIENDEN I VALDRES	s. 6
GRANATREGN	s. 6
FLAGGET	s. 6
HEMMELEG POST-STAFETT ...	s. 7
TVINGA I FIENDEN SI TENESTE	s. 7
MANGT Å MINNAST	s. 7
ANNA OG NILS ROLVSVÅG	s. 8
MATSTREV OG SPENNING ...	s. 8
MINESPRENGD	s. 9
FREDSVÅREN	s. 9
TO GONGER I TYSK FANGENSKAP	s. 10
HUSHJELP PÅ "HEIMEFRONT" ...	s. 11
HANDELSFLÅTEN	s. 12
KRIG ER IKKJE TIL GAGN ...	s. 12-13
TYSKARLEIRAR I SAMNANGER	s. 14
PÅ NAZISTJAKT FREDSVÅREN	s. 15
GRAVFERD I UTMARKA	s. 15
SAMNINGAR SOM OMKOM	s. 16
SAMNINGAR I FANGENSKAP	s. 16
KVEN VAR MED	s. 16

«Tyskarane er på veg og skal ta deg!»

(SAMNINGEN nr. 20 1990)

Idrettsungdomen var mellom dei første som tok opp kampen mot overfallsmakta i april dagane 1940. Sverre Sjursen var formann i Samnanger idrettslag, og alt frå 9. april vart han dregen inn i motstandsarbeidet. Saman med kameratar og kjenningar var han med på både sabotasjeoppdrag og våpentransport, men lengste tida var han kurer som sytte for at hemmelege meldingar fann vegen også gjennom vår bygd. Kurertenesta måtte kuttast ut då han fekk åtvaring om at han var komen i søkjelyset til tyskarane.

Sjursen har alltid vilja vore anonym når det gjeld det illegale arbeidet han var med på dei første krigsåra. Då det tok til å verta heitt for han tidleg på året 1942, brende han alle notat som kunne fortelja noko om motstandsarbeidet. Ein del er gått i gløymeboka, men mange hendingar står klart i minnet den dag i dag. Og Samningen bed han fortelja.

Telefonvakt

- Like frå 9. april byttest Bjarne Langhelle og eg om å ha telefonvakt på Tysse. Me stod då i kontakt med kommandosentralen for dei norske styrkane på Voss. Damene på Tysse telefonsentral var svært villige til å samarbeida, så telefonsambandet vart kopla over til Bjarne sitt kontor på Handelslaget når sentralen var stengd. Dermed kunne me ha telefonvakt heile døgeret. Me hadde vaktteneste i 10 døger. Men etter kvart som tyskarane rykte fram, overtok dei alle telefonstasjonane.

Mobilisering

- Første oppdraget fekk eg 9. april. IR9 skulle mobilisera på Ulven, men tyskarane var alt komne til Os. Oppdraget gjekk ut på å skaffa båt og skyssa dei mobiliserte osirgane me kunne få tak i over Samrangerfjorden, slik at dei kunne ta seg fram vidare mot Voss. Eg tok kontakt med Kristian Jørgensen. Han var straks i fyr og flamme, og saman med sonen Georg gjekk me til Lønningdal med «Gullfjell» - ei 48-fots skøyte som Jørgensen åtte. Ingvall Odland og Tomas Abotnes var òg med på turen.

Frå Lønningdal sykla me gjennom Hegglandsdalen til Os. På vegen fekk me fortalt om skøyta som låg og venta i Lønningdal. Vel framme på Osøyro tok eg kontakt med lensmann Bjarne Dahl som skulle hjelpa til med mobiliseringa. Tyskarane hadde rigga opp eit mitraljøsereir ikkje langt frå bustaden hans, og medan eg var der, kom tyske soldatar inn i hagen til lensmannen. Det var første gongen eg såg tyske soldatar under krigen.

Lensmannen vart fortørna då han hørte kva ærend eg var ute i: «Du må ikke komme her, mann!» «Men eg er då ute i lovleg ærend: Eg skal berre henta sjømannstrygda til gamle Even Jørgensen,» sa eg, som hadde sytt for å ha eit påskot til å oppsøka lensmannen. Men lensmannen slo ut med armene: «Jeg kan ingenting gjøre - jeg kan ingenting gjøre!»

Då eg snudde sykkelen, passerte dei tyske soldatane og tok fatt på heimvegen, følte eg at no får eg ei kule i ryggen. Oppi Hegglandsdalen fekk eg ei åtvaring: «Tyskarane har fått nyss om kva ærend du er ute i, og no er dei på veg og skal ta deg.» Eg skunda på, men då eg kom til Lønningdal, hadde «Gullfjell» alt lagt ifrå. Eit

rykte om at var teken hadde gått føre meg. Men heldigvis såg dei meg og kom innatt. Då me la frå land, var ein tysk patrulje alt på veg ned Rødsliane.

I lasterommet viste det seg å vera kome unggutar som hadde teke ut straks dei fekk melding om båtskyssen. Me gjekk til Kalven, sette dei av der og skaffa skyss vidare til Voss.

Fleire turar med «Gullfjell»

- Kristian Jørgensen var ein heidersmann og motig kar som var lett å be, så me gjekk fleire turar med «Gullfjell» desse april dagane i 1940. Ein gong henta me våpen og ammunisjon som var gøynde vekk frå våpenlagra på Ulven. Medan me låg ved Vedholmen og lasta inn om natta, kom det tyskarar til butikken - så me måtte ta ein stans i innlastinga til dei var farne att. Våpna frakta me til Granvin der dei vart sende vidare med jarnbana til Voss.

Ein annan gong låg «Gullfjell» ved Anleggskaia på Tysse med «ulovleg» last i rommet då nokre tyskarar gjekk om bord. Eg var på land og såg at Kristian Jørgensen gjekk ned i maskinen. Tyskarane oppdaga ingen ting. Etterpå forklarte Kristian kvifor han gjekk i maskinen: «Eg hadde sprengt skøyta om dei hadde gått i rommet!»

Kurer for ordføraren

- Forvirringa dei første april dagane var kolossal, både blant militære og sivile. Folk visste ikkje heilt kven dei kunne lita på, og då formannskapet og forsyningsnemnda skulle kalla inn til felles krisemøte 12. april, vart eg send på sykkel rundt heile bygda for å gje meldinga munnleg og personleg til medlemene. Det var få som hadde telefon, og korkje formannen i forsyningsnemnda, Tomas Isene, eller ordførar Johannes Gaupholm tok sjansen på å be dei som hadde telefon om å gå med innkalling til naboane.

Nattleg ekspedisjon

- Ein av desse første krigsdagane - eg trur det må ha vore 15. april - var Andreas Pettersen og eg ute på ein nattleg ekspedisjon. Det vart sagt at dei norske styrkane som mobiliserte på Voss, skulle gå over Ådlands- og Hisdalsfjella for å gå mot tyskarane på Trengereid. Det var alt kome tyske soldatar like til Nordbygda. Oppdraget vårt var å kortslutta telefonsambandet mellom Ådland og Trengereid.

Sverre Sjursen har mangt å fortelja frå krigen i 1940.

Andre kortslutta linja ved Hagamulen slik at Nordbygda - dertyskarane heldt til - vart isolert.

Me tjuvlånte ein båt i Sandvik. Med sekkefiller surra rundt årene for at det ikkje skulle høyrast åreknirk rodde me rundt Liudden og inn i Trengereidfjorden. Der fekk me Ludvig Trengereid med oss og vassa i djupsnøen opp mot Hisdal. (Det var ikkje veg til Trengereidfjorden den gongen.) I Grasdalen hadde tyskarane sett opp ei mitraljøre, men me kom oss usedde fram til telefonlinja, klatra opp i ein stolpe og fekk kortslutta linja. Me kunne ikkje berre kutta, men måtte laga det til slik at «feilen» ikkje vart oppdaga.

Me skunda oss tilbake til Trengereidfjorden, heiv oss i båten og sprengrodde til me var i Sandvik att. Aldri - korkje før eller seinare - har eg vore med på å ro så fort som den gongen.

Eg arbeidde i Samnanger kommunale elektrisitetsverk og brukte stolpeskorne mine på ekspedisjonen. Men eg hadde ikkje festa reimane, og miste ei hælreim ved telefonstolpen. Lenge etterpå var eg redd for å verta teken, for det ville ikkje vera særleg vanskeleg å spora opp dei som hadde tilgang til stolpeskor i Samnanger på den tid.

- Det dummaste ...

- Me heldt døgnvakt ved Tyssebrua, og av dei som var med hugsar eg særleg Ingvall Odland og Andreas Pettersen. Eg hadde fått meg ein stor rull kopartråd slik at det skulle sjå ut som om eg dreiv med noko linjearbeid.

Om morgonen den 16. april fór ein tysk rekognoseringspatrulje forbi. Det var to motorsyklar med sidevogn med tre mann på kvar. Gjennom telefonen vart det rapportert frå oss både til Norheimsund og Voss om patruljen. I Steinsdalen samla skyttarlagsfolk frå Kvam seg og tok tyskarane under eld. Ein vart drepen og to vart såra. Tyskarane tvinga Hermann Røsseland, som skulle til Norheimsund eit ærend, til å snu og kjøra dei såra mot Bergen ...

Tyskarane overtok bilen, og eg

såg då dei fór forbi Tysse med dei såra - blodige og bandasje.

Men to av tyskarane hadde ikkje fått plass i bilen til Røsseland. Og så vidt bilen var faren, vart det ropt frå telefonstasjonen: «De må sperra brua, for tyske soldatar kjem på sykklar over Kvamskogen!»

Me så gjorde. Den gamle Tyssebrua var smal. Me fann boksar og plank som skulle brukast til å forskala ny bru, og fekk laga ei skikkeleg sperring. Me måtte endå til hjelpa folk som var utanfor til å koma seg innatt, og eg hugsar særleg to gråtande koner som var redde for at dei ikkje skulle koma seg heim. Kopartråden vart rulla ut for å illudera at det var minelagt. Og nokon ropte: «Få fatt i skyttarlagsfolka oppå Tysse og skyt tyskarane når dei kjem!»

Men så kom det kontraordre. Dei to tyske soldatane var tekne til fange av norske soldatar, og me fekk folk med oss til å ta vekk sperringa. Me hadde ikkje før fått ho vekk, så kom det ein tysk patrulje frå Nordbygda. Så dette er noko av det dummaste eg har vore med på. Det var soleklart at dei som kom i Røsseland sin bil, ville varsla tyskarane som var stasjonerte i ungdomshuset i Nordbygda om dei to som var att på Kvamskogen. Hadde dei kome på oss to sivile personar - Andreas Pettersen og meg - ved sperringa, så hadde me vel ikkje hatt store sjansen. Det går kaldt nedover ryggen den dag i dag når eg tenkjer på kva som kunne hendt.

Åtvara mot det som hende...

- Tyske troppestyrkar samla seg på Tysse for å gå til åtak ved Fossen Bratte. Laurdag 20. april - trur eg det var - kom ein kar i lastebil frå Bergen og skulle - så vidt eg hugsar - ta seg fram til dei norske styrkane på Voss. Han ville ta omvegen om Mundheim, og det vart til at eg skulle vera med som kjentmann, og samstundes få varsla norske militære i Norheimsund om troppe-samlingane. Me tok med brødkassar og reking for leverte brødvarer frå Forbruksforeningen på Tysse for å sleppa gjennom kontrollen som tyske vakter hadde

ved Gaupholm. Det gjekk greitt, og med hjelp frå nokre koner som la hesjestaur i den blaute og noko uferdige vegen ned Mundheimsdalen, kom me til Mundheim. Jan Dysvik, son til lensmannen, skaffa oss båtskyss det veglause stykket inn til Bakka, der lensmannen sytte for at me fekk vera med ein kombinert buss- og godsbil inn til Norheimsund.

Eg oppsøkte politibetjent Arne Wilhelmsen og løytnant Bugge, som hadde kommandoen over den norske marineavdelinga i Norheimsund, og melde frå om at dei tyske soldatane som var samla på Tysse, hadde skiutstyr og kjentmann med seg. Dersom dei tok opp ved brua nedanfor Storlid, ville dei kunna koma i bakhald på dei norske stillingane ved Fossen Bratte. Men samarbeidet mellom marineløytnant Bugge og infanteriløytnant Åberg på Kvamskogen var ikkje det beste, og Bugge meinte eg sjølv burde gje meldinga til løytnant Åberg på Kvamshaug. Han skaffa meg eit nasjonalfarga armbind slik som dei norske frivillige hadde, og sytte for at eg fekk skyss saman med dei fram til Kvamshaug.

På Kvamshaug gav eg meldinga til løytnant Åberg og åtvara mot nett det som kom til å skje. Men han svara: «Her går jo så mange slags rykter. Jeg har jo til og med fått vite at det skal være kommet tyskere til en plass som heter Høysæter.» Men det kunne eg avkrefta, for eg hadde gode kontaktar på Høysæter - mellom anna hos onkel min.

Ingen slapp forbi ved Fossen Bratte, så eg bad om å få gå over fjellet til Høysæter og heimatt. Løytnant Åberg nekta først, men gav meg lov då eg hadde forklart at eg var grunnkjend i området og hadde nære slektningar på Høysæter som eg kunne ta inn hos.

Etter å ha overnatta på Teigen tok eg fatt på turen. På Tøfjellet måtte eg levera frå meg armbindet og nokre appelsinar eg hadde fått, før eg fekk passera den norske vaktposten. Me avtala eit signal: Dei norske vaktene skulle følgja meg i kikkert. Dersom det ikkje var tyskarar på Høysæter når eg kom fram til onkel min, skulle eg straks ta skiene på att og gå tilbake same vegen eit stykke.

Tyskarane var ikkje komne til Høysæter. Eg gjorde som avtalt, og ei stund etter gjekk eg vidare om Svendsdal og Langeland, der eg lånte meg sykkel og sykla over Ilaget heim til Tysse.

Kampane ved Fossen Bratte var i gang, og snart hende det som eg åtvara mot: Dei norske militære måtte trekkja seg attende av di tyskarane tok seg fram langs lia og heldt på å koma i bakhald på dei norske stillingane. Men ei gruppe frivillige skyttarlagsfolk frå Kvam fekk inga melding om tilbaketrekking. Dei vart overfalle av ei tysk patrulje og miste tre mann. Eg har mang ein gong tenkt på kva som kunne vore unngått dersom løytnant Åberg hadde teke åtvaringa alvorleg.

Han lurte fienden!

- Minne om aktiv motstand og fredeleg «sameksistens» -

Hermann Røsseland (1917-), tidlegare handelsmann og bankkasserar på Tysse, og Kristina Røen (1921-) var nygifte då Noreg vart okkupert. Han hadde ein liten DKV varebil, og saman med Bjarne Langhelle var han ute på fleire oppdrag desse aprildagane i 1940. Han var ein av dei første samningane som kom i okkupasjonsmakta sine klør, men greidde å vri seg unna.

Kutta telefonlinjer

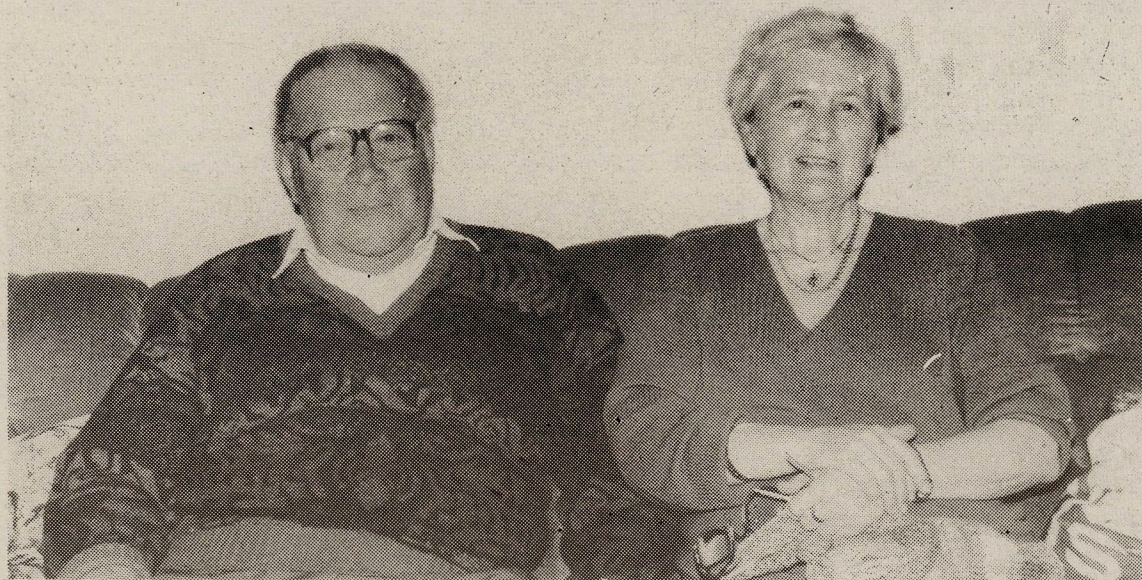
- Bjarne Langhelle, som var militær, og eg kjørte rundt og kutta telefonlinjer for at tyskarane ikkje skulle koma i kontakt med kvarandre, fortel Hermann Røsseland om dei første dagane etter 9. april. Hermann hugsar særleg godt den gongen dei skulle ha båtskyss frå Holmefjord til Samnøy:
- Me var på Holmefjord og så ringde me ut i Samnøynæ. Der var det ein kar som skulle koma inn og henta oss. Men han kom ikkje, så me ringde tilbake at no fekk han koma med ein gong, elles vart han skoten. Og då kom han. Og han rodde så fælt at han var aldeles ferdig då han nådde land, ler Hermann.

Tyske patruljar

Frå andre kjelder veit me at den 11. april hadde det kjørt ein tysk rekognoseringspatrulje frå Trengereid gjennom Samnanger like til Ålvik. Patruljen fekk venda uskadd attende dagen etter. Men så kom det ein ny patrulje 16. april. Sverre Sjursen og dei andre samningane som heldt vakt ved Tyssebrua, fekk varsla over telefon både til Norheimsund og Voss om at tyskarar var på veg over Kvamskogen. Marinefolk og frivillige skyttarar frå Kvam rykte då ut og møtte dei seks tyskarane som kom på to motorsyklar, ved Kletten nedst i Tokagelet. Der vart den tyske patruljen teken under eld. Straks etter kom Hermann Røsseland kjørande med DKV-en sin ned Tokagelet.

Lurte fienden

- Dagen etter turen til Holmefjord skulle me til Norheimsund, for der var norske militære som me ville spørja til råds om kva me skulle gjera med folk som me var redde - om dei kunne arresterast, fortel Hermann Røsseland, og legg ikkje skjul på at det var samningar dei ikkje kjende seg trygge på av di dei alt desse første dagane etter okkupasjonen viste seg å vera nokså tyskarvenlege. Utanom Bjarne Langhelle var også bergensaren Nils Svenke med på

No 50 år etter krigen var slutt, kan både Hermann og Kristina Røsseland gjerne smila av mangt som hende i krigsåra. Men ikkje alle minne er like lette å leva med ...

turen. - Han var på rømjing, seier Hermann, og fortel vidare kva som hende: - Me kjørte av garde, men inni Tokagelet kom me opp i trefning. Dei to forsvann. Langhellen vart forresten ståande att - han brydde ikkje tyskarane seg om. Meg tok dei og ville ha til å kjøra seg tilbake, for sykkelene deira var treft og var øydelagt. Ein var skoten og drepen, og ein var skoten gjennom låret, og så var det to som ikkje var trefte.

Det var ikkje anna å gjera: Hermann Røsseland måtte snu bilen, og med fire tyskarar som passasjerar - av dei ein død og ein sår - var bilen full. Så tok dei fatt på returen:

- Så kjørte me opp igjennom Tokagelet til me var nesten på toppen. Der kjørte eg bilen fast i ei snøfonn. Så såg eg det var ei stikkrenne der, og eg gjekk bak og skulle skubba. Tyskarane sat inni bilen, og då var eg brennande snar og stakk meg ned i stikkrenna og kom meg under vegen. Stikkrenna var så stor at eg kom meg ut på hi sida av vegen og klatra ned i Tokagelet. Då skaut dei kolossalt ned igjennom.

Seinare fekk Hermann Røsseland greie på at oppå toppen av Tokagelet låg norske soldatar som var klare til å pepa bilen. Men då dei såg at ein sivilist kom ut or bilen, lét dei vera å skyta.

- Så hadde ikkje eg gått ut då, så hadde eg nok vorte drepen av norske kuler, trur Hermann Røsseland.

Lang veg heim

Hermann Røsseland gjekk langs elva i Tokagelet, kom ned i Steinsdalen der han stal ein sykkel og sykla til Øystese. Saman med norske militære og frivillige bar det vidare til Ålvik der dei tok båt til Granvin og kom seg til Voss. Men på Voss var det ikkje spøk å vera, for der var tyske flyåtak både titt og ofte.

- Det kom tyske fly innover, og me var to som kraup inn i ei hønsemotting som det var støypt

tak over. Me låg inni hønsekiten, ler Hermann. - Utanfor vart det heilt opprota av maskingeværkulene, og me høyrde berre kor det small i betongen over oss.

Frå Voss vart dei sende til Gudvangen og vidare til Sogndal, der dei vart dimmiterte. Hermann kom seg om bord på ei skøyte over til Vik, og saman med mellom andre Ingvald Gjerde («Kleiven») frå Tysse gjekk dei over Vikafjellet. Elvane gjekk store i vårflaumen, og ein stad måtte dei fira seg over elva på ein løypestreng som vart nytta til å frakta mjølk. Frå Vossestrand fekk dei sitja på med ein tysk lastebil til Voss. Vidare bar det med Hardangerbana til Granvin, båt til Ålvik og med bil heim att ein gong uti mai.

Varebilen fann Hermann Røsseland seinare att på ein verkstad i Bergen, sterkt ramponert. Bilen vart likevel reparert, men Hermann tok ikkje bilen att - han selde han slik han stod på verkstaden.

Feittsvoltne tyskarar

Tyskarane tråla butikkane etter varer straks dei kom her til lands. Slik òg på Røsselands-butikken. Særleg var det feitt dei var ute etter, så det varte ikkje lenge før hyllene vart sleikte for sjokolade. Men også smør og krydder var dei «gloe» etter, og Kristina og Hermann trur ein heil del vart sendt heim til Tyskland.

Så mange slags handel

Alt då verdskrigen braut ut i september 1939 vart det innført rasjonering på visse varer her til lands. Men etter 9. april minka varemengda snøgt, og mest alle varer vart rasjonerte. Berta Røsseland, mor til Hermann, hadde opplevd krigstid og rasjonering før, så ho hadde hatt tanke for å hamstra ein del.

Men det var stadig ein kamp for å skaffa dei mest nødvendige varer, og 'bytehandelen' greip om seg.

Kristina og Hermann kan fortelja om ein kar som leverte fisk til dei. Han ville ha mjøl og ikkje pengar i betaling.

- Det var ikkje verst for oss som hadde noko å byta med, seier Kristina. Attåt butikken hadde dei også det vesle gardsbruket sitt, så dei greidde seg rimeleg bra.

Tobakk og brennevin var dei beste byte-midla. For brennevin kunne du få mest kva det skulle vera. Til og med fråhaldsfolk sytte for å kjøpa brennevinsknoten sin så dei hadde noko å handla med. Kristina og Hermann lyt mest le når dei fortel om ein kar som stal ei spekeskinke dei hadde hangande under låvebrua. Skinketjuven var nok i beit for å skaffa seg ein dram, for han bytte skinka i ei flaske brennevin!

Lytta på tysk radio!

Under krigen var det forbode å ha og lytta på radio. I Samnanger vart alle radioar samla inn, frakta til Tysse og lagra på eit rom i Røsselands-hotellet. (Ei anna sak var det at einskilde radioapparat vart gøynde unna i både uthus, do og skorsteinar - ja, til og med i kyrkjetafet!) Rommet på hotellet var forsvarleg låst. Og det nytta ikkje for husets folk eingong å stela seg inn dit, for hotellet var okkupert av tyskarar.

Men ikkje alle tyskarar var fiendtlege. Det kan Hermann fortelja om:

- Ein av dei offiserane som budde lenge på hotellet, var veldig grei. For når me skulle høyra nyheitene frå London, passa han alltid på å gå ned på kjøkenet for å steikja fleisk og poteter - slik at me kunne gå opp på rommet hans og høyra på hans radio!

Hestane

- Det fælaste var alle dei svære hestane, synest Kristina Røsseland, og vedgår at ho alltid har vore redd hestar. Tyskarane hadde store stallar i «Gamlevegen», og Kristina hugsar fleire episodar med hestane:

Etter at Samnangerfjorden var minelagd innanfor kaien på Gaupholm, la båtane til ved Gaupholm, og alle varer måtte fraktast derifrå langs vegen.

- Så var det ei natt eg var åleine heime, for Hermann hadde gått i hytta, fortel Kristina. - Dei kjørte med hestar heile natta, og då var dei så trøytte at det var ein som kjørte rett i speilglasruta i butikken. Skåka på hestevogna stod rett inn igjennom vegen, og hesten vart skamskoren, så han måtte dei skyta. Eg måtte ned midt på natta og grava ut or vindaug et alt som stod der til utstilling, hugsar Kristina, og «uffar» seg ved tanken på denne utrivelege hendinga.

- Ein annan gong, fortel Kristina, - var det eit tospann som tok ut. Han som kjørte, datt av og rulla ned på «Vetlekaiaen», som me hadde då. Og hestane fór ... Til slutt vart dei hangande etter taumane på Stølabrua så rekkverket der vart heilt ihopskrukka - og rekkverket vart ståande slik lenge.

Endeleg fred - men ...

7. mai 1945 om kvelden var det klart at krigen var slutt, og folk kom til Røsselands-hotellet for å henta radioapparata sine.

- Det var veldig stas, hugsar Kristina. - Folk sette radioane på for fullt uti vegen - ja, det var stas!

Det var stor glede då freden endeleg «braut laus», og 8. mai var Kristina og Hermann med på takkegudstenesta for at Noreg atter var eit fritt land. Kyrkja på Ådland var stappande full.

Men ikkje alt var berre fryd og gaman. Når Kristina og Hermann tenkjer attende på denne tida, er det med blanda kjensler. Stort sett levde tyskarane fredeleg saman med folk her i bygda utan særlege episodar. Mange samningar fekk seg også arbeid hos tyskarane - meir eller mindre frivillig - og tente bra, og sume jenter hadde tyske soldatar til kjærestar. I maidagane 1945 vart «tyskar-jentene» stuva saman på ein lastebil og kjørte til ein samleplass utanbygds. Der vart dei snauklipte før dei vart sende heimatt. Når Kristina minnest dette, vert ho harm:

- Det var mange som arbeidde hos tyskarane og var «gode nordmenn». Desse stakkarsjentene vart tekne, men dei som berika seg på tyskarane, dei ... Det har eg alltid synst var så ufordrageleg!

Og når alt kjem til alt så var kanskje dette noko av det vanskelegaste med heile okkupasjonstida i ei fredeleg bygd som Samnanger: Dei ulike haldningane folk hadde til okkupasjonsmakta, sette skilje som det tok lang tid å byggja bru over.

- Ein eldprøve eg aldri gløymer

(SAMNINGEN nr. 15 1992)

Ingjald Oldervoll fortel om
- då han redda ei busslast
sivile frå å bli skotne.
- korleis det var å oppleve
svolt og panikk.
- å bli svikta av dei andre i
troppen.
- å ordna skyss til England.

Då krigen braut ut, var Ingjald Oldervoll 29 år. Han hadde vore nøytralitetsvakt på Ulven leir i 14 dagar grunna den spente situasjonen.

- Om kvelden 8. april 1940 fekk me beskjed om å gå til sengs utan å kle av oss. Me måtte ikkje ha lys på. Det var torpedert tyske skip i Kanalen, og funne tyske hestekadaver utanfor Kristiansand, så krigsaren var stor. I firetida om morgonen gjekk alarmer. På Ulven var om lag 1000 mann, ein del kjøretøy og hestar. Me fekk ordre om å dra mot Lysekloster, og kom dit i sekstida. Då fekk me føling med tyske bombefly. Me hadde 18 mitraljører, eg var skyttar på ei av dei. Det var min første eldprøve. Eg traff, og alle ropte: «Du traff, du traff!» Men flya var pansra under, så det gjorde dei ikkje noko. Heldigvis forsvann dei utan å bomba.

Ikkje skyt på bussen!

Så drog me vidare mot Bergen over Fanafjellet og kom ned på Storetveit. Då fekk me melding om at tyskarane hadde gått i land i Bergen, og at me skulle trekkja oss tilbake. Me gjekk i stilling i Helldalen.

Ein ny ordre lydde at om det kom gule sporvegsbussar, måtte me opna eld, då tyskarane hadde teke nokre bussar. Det kom ein eller to bussar, og han som hadde kommandoen ropte straks «Eld!» Eg fekk ein innskytelse om at dette var galskap. Eg reiste meg, vifta med armene og skreik: «Ikkje skyt, bruk kikkertane!» Me hadde kikkertar både på mitraljøsene og elles. Der greidde eg å avverga ei stygg historie, det var sivile som skulle evakuera. Nokon buss med tyskarar såg me ikkje.

Om morgonen drog me til Arna og vidare med tog til Voss. På Bømoen vart me innlosjerte i lør,

Til ære for fotografen tok Ingjald Oldervoll på seg krigsdeltakarmedaljen då Samningen intervjuar han i 1992.

men der var korkje eit strå høyt eller noko å ha over seg. Mathadde me heller ikkje fått desse dagane. Så kom det ni tyske bombefly og kretsar rundt. Me opna eld, men heller ikkje denne gongen sleppte dei bomber.

Skyting på fjorden

Dagen etter drog me ned til Voss, fortel Oldervoll vidare. - Nokre av oss vart sendt til Vaksdal der det var kampar. Major Stenersen som hadde kommandoen sa: «Dersom det kjem tyske skip, så berre plaff dei ned». Ja, det var lett å seia.

Me gjekk om bord på sleptebåten til Vaksdal mølle for å patruljera fjorden mot Trengereid. Eg gjekk ned i ein lugar for å sova litt. Men snart ropte dei: «Oldervoll, dei skyt på oss!» «Eg høyrer det», svara eg, for det var ein stålåt, så det bråka fælt når kulene traff. «Kom deg utover!» ropte eg til kapteinen, men han reagerte ikkje, så eg tenkte han var treft. Eg opna eld tilbake, og då stoppa skytinga. Så sprang eg opp til kapteinen. Han låg flat på dekket, uskadd, men det hadde gått fleire kuler gjennom roret. Så gjekk me oppunder ein liten kai. Der møtte me nokre andre norske og fekk

ombord ein daud tyskar. Det bar attende til Vaksdal, der me sov i kyrkja. Der såg me nokre tyskarar som kom på ein dresin på jernbanelina. Me opna eld, og dei forsvann til alle kantar.

Kuler og granatar

Så gjekk me i stillingar igjen, dei skaut på oss frå Olsnes. Ein fenrik som låg rett ved sida av meg, fekk ei kule i låret. Eg ropte på saniteten, men ingen kom. Eg krabba fram og fekk drege han ut av eldlinja. Så vengte eg av han buksa og fekk på bandasje. Då kom endeleg saniteten.

Så bar det ned til jernbanen igjen, der me låg ved ei bru. Ein tysk kanonbåt låg ved Olsnes og skaut granatar. Det hagla med betongbitar frå brua. Me skaut sjølvsgatt tilbake. Sidan fekk eg sjå at eg hadde skote mange hol i nokre stolpar som står der. Høla var så fine og runde som dei skulle vore bora. Dei står der visst den dag i dag, som eit minnesmerke etter meg, flirer Oldervoll.

Svikta

Ingjald Oldervoll fortel vidare at dei fekk beskjed om å byrja å gå mot Stanghelle, så skulle dei bli

plukka opp av kjøretøy. Men ingen kom, så dei måtte gå heilt fram. - Me la oss i stilling mot ein jernbanetunnel på Stanghelle, seier han. - Om kvelden kom tyskarane, og me opna eld. Plutseleg kom salvane ovanfrå, tyskarane hadde gått rundt. «Meir ammunisjon», ropte eg. Men då eg skulle sjå, var alle 11 i laget mitt vekke. Det var ein skuffelse. Eg tok den 22 kg tunge mitraljøs og kom meg vekk, eg og.

Panikk

Så drog me mot Dale på ein lastebil som snart kjørte i grøfta. Det bar vidare mot Voss, og me la oss i stilling på Bolstadøyri. Enno hadde me ikkje fått mat, men me fekk beskjed om å finna på gardane. Nokre kom dragande på ein saueskrott, men då me skulle koka han, viste det seg at det var ein bukk, og det lukta så fælt at ingen orka eta.

Om morgonen drog me ned og tok tog til Evanger. Plutseleg kom det fly og skaut. Toget kjørte inn i ein tunnel, men alle vognene vart ikkje dekte. Folk ropte «Kjør fram, kjør tilbake!» I ei vogn var det tome mjølkespann. Folk tredde dei over hovudet til vern. Det var full panikk, grusomt å sjå på.

Vidare motstandsarbeid

Me kom fram til Voss akkurat då det vart bomba og sprang i dekning, for dei skaut med maskingevær mot oss. I mørket var me nokre mann som kom oss av garde. Me tok inn på ei hytte, fann nokre ski, tok vegen opp til Hamlagrø, tok inn i ei ny hytte og gjekk over fjellet mot Kvitingen. Eg kom ned Hagabakkane, og traff ein mann som rodde meg heim. Slik slutta den historia, seier Oldervoll.

- Eg må seia du hugsar ganske bra kva som skjedde for 52 år sidan.

- Det er opplevingar som sit, seier Oldervoll. - Detaljar kan ein kanskje gløyma, men aldri hovudtrekka.

- Var du med i noko motstandsarbeid under krigen?

- Eg ordna med skyss til England over Nordsjøen. Eg hugsar eg hadde vore i Bergen og funne ein båt som Tomas Aadland kunne vera med. Då ringte eg til butikken og ba dei gje han beskjed om at han måtte senda pakka med toget på eit bestemt tidspunkt. Det var kode, sjølvsgatt. Han kom seg vel både fram og tilbake.

Me må ikkje gløyma

- Mange har snakka om at Noreg ikkje var budd då krigen kom. Kva meiner du?

- Me var i aller høgaste grad ikkje budd, meiner Oldervoll. - Me hadde eit torpedobatteri på Kvarven, som ingen burde kome forbi. Der fekk me ikkje ut ein einaste torpedo. Eg trur forsvaret i dag er i ein svært bra stand. Det kan ikkje samanliknast.

På spørsmål om korleis det kjentest då freden kom, svarar han berre eit ord: - Fantastisk!

Som takk for innsatsen under krigen fekk han krigsdeltakar-medaljen.

- Det byrja å verta lenge sidan 9. april 1940. Fryktar du at det som skjedde kan verta gløymt?

- Ja, det fryktar eg. Spesielt no etter dei store endringane i aust, kan situasjonen verka avslappande. Men du veit aldri, det er uroleg så mange stader i verda, og ein veit aldri når noko kan dukka opp. Folk får visst ikkje betre vit, sukkar veteranen.

Den «indre fronten»

Då kampane i Noreg tok slutt utpå vårparten, vart det smått om senn klart at striden kom til å stå på ein annan front - «den indre fronten», kampen om haldningane til folk i eit okkupert land.

Idretts-ungdomen var også mellom dei som tidleg vende seg mot okkupasjonsmakta og dei norske medhjelparane deira. Men ikkje minst avgjerande for kampen om haldningar, var eit klart nei frå både skule og kyrkje.

Freistnaden på å nazifisera skulen møtte hard motstand også mellom lærarane her i Samnanger. Me tek med eit lite utdrag om dette frå jubileumsskriftet «Samnanger lærarlag 1907-1982»:

Arrestasjon

Den 20. mars 1942 vert så over 1000 lærarar frå heile landet arresterte. På våre kantar vart arrestantane samla på Sydneshaugen skule i Bergen. Dei fleste vart etter nokre dagar overførte til Grini fangeleir. Seinare gjekk ferda om Jørstadmoen og i kuvogner til Trondheim. Der vart 499 lærarar stuva om bord i D/S «Skjerstad» og skipa til Kirkenes på tvangsarbeid.

Lærarane her i bygda skreiv òg under på protesten mot Noregs Lærarsamband, og to av dei vart arresterte: Ingjald Tveit og Tomas Isene. Ingjald Tveit fortel om korleis det bar til:

Heldigvis så var ikkje eg heime den kvelden då politiet kom, så han måtte koma att dagen etterpå. Og i den tida fekk eg god tid til å førebua meg. Eg var til Gaupholmen (ordføraren) og fekk han til å skriva ein søknad for meg, og far skreiv eit godt skriv. Desse to skriva hadde eg med dagen etterpå då politiet kom og henta oss, kjørte oss til byen - og leverte oss.

Så var me på Sydneshaugen skule alle desse lærarane, då. Og der vart det forhør, veit du. Kvifor me ikkje ville vera lydige og snille nazifolk.

Ja - ja, nok er det - me var der berre i tre dagar, Isene og eg. Så kom det beskjed at eg og Isene skulle koma opp på sjølvaste hovudkontoret deira. Og då var

det melding om at me skulle setjast fri - på grunn av søknaden som var sendt inn. Dei hadde altså teke hensyn til det. Isene var formann i forsyningsnemnda, og eg skulle liksom vera bonddreng heime hos far. Han var helselaus og gammal og —, ja, dette såg dei på! Og dermed slapp me heimatt, me.

Så var det altså viktige «attåtyrke» som gjorde at desse to lærarane vart sette fri. Begge skulle vera med å skaffa mat til bygda - kvar på si vis.

I hemmelege oppdrag

Då lærarorganisasjonane gjekk under jorda, vart det bygt opp eit undergrunnsapparat av tillitsfolk og kontaktmenn over heile landet.

På våre kantar var Torbjørn Vik i Os tillitsmann, og han hadde Hans Tømmerbakk som kontaktmann i Samnanger. I brevskiftet seg imellom brukte dei dekknamn på avsendaren.

Tømmerbakk fekk informasjonane sine frå Vik i Os. Men kven som stod bak opplysningane og korleis kontaktnettet elles var bygd opp, kjende han ikkje til. Alt skulle vera så hemmeleg. Ingen skulle vita meir enn det han trong for å utføra oppdraget sitt.

Deknamna måtte bytast ofte. Men risikoen var stor for at opplysningane kunne koma i urette hender. Difor nytta dei heller kurér. Kontaktmennene og andre lærarar tok på seg den oppgåva.

Knut Røen: Minne frå krigen 1939-40

Mobilisering i 1939

1. september 1939 gjekk Tyskland til åtak på Polen, og det vart sendt ut mobiliseringsordre her i landet òg. Eg var nett atkomen til Volda, og skulle ta til med andre året på lærarskolen, men så laut eg gå til rektor og fortelja at eg måtte fara sørover til Bergen, for eg skulle etter ordren møta på Ulven.

Eg kom fram til Ulven noko seinare enn eg burde, sidan eg hadde så lang reis dit. Men det vart til bate for meg, for der hadde dei alt sett opp dei avdelingane dei trong, så eg fekk reisa attende til Volda.

9. april 1940

Så vart eg innkalla til nøytralitetsvakt 1. april 1940, men eg søkte om få tenesta utsett til sumarferien, så ikkje skulegonga mi skulle verta øydelagd. Det fekk eg løyve til. Så kom 9. april. Om morgonen fekk me høyra i radio at tyskarane hadde gått i land fleire stader i Noreg. Det vart sendt ut mobiliseringsordre att, og på militærkortet mitt stod det at eg skulle møta andre mobiliseringsdagen, så eg måtte av garde att.

Men det vart ikkje råd å kunna reisa den første dagen. Alt var så forvirrande den 9. april. Rykta tok alt til å svirra. Det vart sagt at tyskarane hadde teke seg inn i Nordfjord, så det var ikkje råd å koma sørover den vegen. Mobiliseringsordren vart òg attendekalla gjennom radio, og somme meinte at me trong ikkje reisa. Men me skjønna at det var «norske» nazistar som hadde laga den meldinga, så me tok ikkje omsyn til det.

Lang omveg til Voss

Sidan me trudde rykta om at Nordfjord var herteken, tenkte me at me fekk reisa nordover og prøva å melda oss på Veblungnes i Romsdalen der det var militærplass. Då me kom dit og spurde oss føre, fekk me ikkje noko greie på at dei trong meir folk der. Så me gjekk på natt-toget til Oslo og drog oppover Romsdalen.

På Lillehammer gjekk me av toget og leigde oss bilskyss til Gjøvik. Derfrå kunne me ta toget til Roa og koma oss på Bergensbana. Det var Voss som var reisemålet vårt då. Men på toget fekk me høyra ryktet om at tyskarane alt var komne til Roa. Nokre i fylgjet meinte me skulle halda fram til Roa likevel. Var tyskarane der, og me vart tekne til fange, så var det det beste, meinte dei, for då var me ferdige med krigen. Men tre av oss meinte dette var meningslaust snakk. Så då me kom til Eina, gjekk me tre av toget og tok Valdresbana til Leira. Derfrå går det veg til Gol. Det hadde no vorte sein kveld att, og me visste ikkje korleis me skulle koma oss vidare. Men me kom i snakk med ein mann som viste seg å vera stortingsmann frå Hallingdal. Han

hadde bilskyss og baud til at me skulle få fylgja. Han var på heimveg etter det vidgjetne stortingsmøtet på Elverum.

- Eit syrgjeleg rot

Seint neste kveld, fredagskvelden, kom me til Voss. Det var mange soldateme der på stasjonen, og det vart bore inn halm i stasjonsbygningen så me fekk leggja oss.

Landsmorgonen skulle me så melda oss til teneste. Men det var eit syrgjeleg rot med alt, så det var ikkje greitt å få tak i det som trongst for å verta velutrusta soldatar.

Måndagsmorgonen gjekk eg og ville melda meg på att. Det gjekk smått då òg med å få orden på alt. Først vart eg saman med 15-20 andre sendt oppover mot Vossestrand og fekk utlevert ein del. Derfrå måtte me gå nedatt til Vangen. Men så vart me «lasta» om bord i ein buss og køyrde til Bømoen, og der fekk me resten av utstyret - m.a. borse og 12 - tolv - skarpe skot. Det var noko å møta tyskarane med! Så vart me kommanderte inn i bussen att.

Vakthald

Me køyrde mot Gudvangen, og om lag midt i Nærøydalen vart nokre av oss innlosjerte. Me vart sette til å halda vakt ved to bruer lenger oppe i dalen - ikkje så langt frå Stalheimskleiva. Eg vart saman med ein som heitte Skåtun, sett til å vakta den øvste brua. Me hadde to timar vakt og seks timar fri.

Eg kom ut or dagtalet i denne tida, men det gjekk vel om lag ei veke i denne tralten. Me fraus mykje desse dagane. Der eg låg - oppe på ein lem - var det så gise at me såg dagen mellom rivene i veggen, og med berre eit ullteppe og ein tunn sovepose var det vanskeleg å halda varmen. På vakttenesta om nettene vart det òg mykje frysing.

Men så ein dag vart det slege alarm. Det var sleppt ned tyske fallskjermssoldatar i fjellet ovanfor Jordalen - ein sidedal til Nærøydalen - vart det sagt. Vegen til Jordalen var vanskeleg. På dei verste stadene hadde dei laga tunnelar, men dei var islagde, så me måtte bruka broddar for å koma fram. Elles gjekk vegen som ein stig i stupbratte snøskreder - ned mot eit djupt gjel. Me fann ingen fallskjermssoldatar i Jordalen.

Denne artikkelen er eit utdrag or minne som Knut Røen (1914-) sjølv har skrive ned frå krigsåra. Innfelt: Knut Røen som lærarstudent.

Bombing

Så kom dagen då tyskarane gjekk til bombeåtak på Voss, og rømingar kom i stride straumar ned gjennom dalen. Middagstid ein dag sleppte tyskarane to bomber nede ved sjøen i Gudvangen, og då det litt seinare kom to fly innerter dalen, fann me ut at me måtte søkja dekning, og saman med dei fastbuande sprang me opp i ei ur ovanfor husa og kraup inn under steinane.

Eg låg såleis at eg såg flya koma, og eg såg eine flyet sleppte ei bombe. Eg fylgde bomba med augo. Ho slingra litt att og fram i førstninga, men så tok ho leida beint ned, og eg såg at ho ville ikkje råka meg beint i hovudet, men at det ville ikkje skilja mykje på, og så klemde eg meg godt innunder steinen eg låg under og venta på smellen. Og den kom! Eg vart trykt inn til steinen så det gjorde vondt, og rett etter kom ein sprut av jord og småstein som mest grov meg ned. Dei hadde rydja ein liten teig mellom steinane og planta nokre frukttre der, og midt i denne vesle hagen fall bomba, og ho laga eit stort «krater». Det var ikkje meir enn 10-15 meter frå der me låg gøymde.

Då det leid mot kvelden, skulle kameraten min og eg ha vår vaktørn, og me tok i veg. Men då me kom til den nedste brua, var det ingen der, og då me kom til den øvste brua, var det ingen der heller som me kunne avløysa. Dei hadde nok rømt heile bunten. Me diskuterte dette og kom fram til at me laut gå der til me fekk ny ordre. Me gjekk då der og dreiv - nokså tankelaus forresten. Me skulle sjølv sagt ikkje halde oss på vegen der det var så lett å sjå oss frå lufta. Elvesusen gjorde òg at me høyrdde ikkje flya så godt.

Best det var merka me likevel eit fly som kom, og me sprang til kvarvårkantog prøvde å gøyma oss. Og bomba kom. Straks flyet hadde fare og smellen var over, gjekk eg framatt på vegen og såg etter kameraten min. Då fekk eg sjå han bortunder ein hilder, men han bar seg så underleg åt! Han veiva med armane og såg reint forkavaut. Så small det attanfor meg att. Første tanken min var at no hadde tyskarane kome

til Stalheim og skaut med kanonar nedetter dalen, men kameraten min kunne fortelja at han hadde sett at flyet hadde sleppt to bomber. Den eine eksploderte straks, men den andre var truleg tidsinnstilt.

Det som truleg var årsaka til at tyskarane spanderte så mange bomber i Nærøydalen, var at dei skulle ha has på general Steffens. Dei hadde fylgt etter han oppover Vossestranda og så nedetter Nærøydalen. Det måtte vera spionar på ferde. Når dei såg oss to nede på vegen, måtte dei gjerne tru at eit heilt kompani låg gøymde i haugane rundt i kring, endå det visst ikkje fanst andre enn oss to på fleire kilometers fråstand.

Rundtur i Sogn

Det var ikkje mange bilar som kom frå Vossekannten no, men endeleg kom det ein med to-tre offiserar i. Dei såg på kvarandre og lurde på kva dei skulle gjera med oss. Men så vart det til at dei sa me kunne berre ha oss vekk, me òg. Så traska me den lange vegen nedover dalen til Gudvangen. Der var det samla ein heil flokk soldatar, og det låg ein motorbåt der som me vart kommanderte om bord i.

I Lærdal vart me sende i land og med bilar for me oppetter dalen, heilt opp til Borgund der stavkyrkja står. Me vart innlosjerte på eit hotell. Eg trur det var meininga at me skulle sendast over til Austlandet. Men truleg kom det dårlege meldingar austfrå, for det vart berre ei natt me fekk liggja på hotell. Dagen etter bar det nedover dalen att, og om lag midt i dalen fekk me ny overnattingsstad - på eit slaktehus!

Men det vart berre ei natt der òg. Dagen etter reiste me nedatt til

Lærdalsøyri og ombord på ein båt, og no gjekk ferda til Marifjøra. Kor lenge me vart verande der hugsar eg ikkje så vel, men det var ikkje mange dagane. Me var likevel så vidt i gang med militærøvingar. Me skulle vel ha eitkvart å trøya tida med.

Demobilisering

Men så ein kveld vart me kommanderte ut. Seint om kvelden kom me til Hermannsverk. Dagen etter kom demobiliseringsordre. Me kom oss om bord på ein båt og fekk såleis skyss til Høyanger. Det var ein liten flokk av oss - 10-12 mann - som samsnakka om at me burde koma oss nordover til Romsdalen. Me hadde høyrte gjete at det skulle vera komne engelskmenn dit, så det kunne vera von om å gjera ein innsats endå. Eg hadde nok stor lyst til å koma meg sørover og heim, men eg såg ingen utveg til det, så eg slo lag med dei andre. I Høyanger fekk me tak i ein lastebil. Det vart ein svært kald og vond tur på lasteplanet nordover.

På Folkestad råka me soldatar som var komne nordanfrå. Det var slutt i Romsdalen òg - engelskmennene hadde rømt. Det var 3. mai me kom til Folkestad, fekk me vita. Eg for min del hadde kome heilt ut or dagtalet.

Sjukdom - og heimreis

Dagen etter kom eg meg over fjorden og attende til Volda. Det gjekk ikkje mange dagane før eg fekk merka reaksjonane etter iltlidningane under fartinga i Sogn, men serleg var det vel turen med lastebilen frå Høyanger til Folkestad som hadde teke på. Eg fekk vondt i halsen, og etterkvart vart det ein forferdeleg verk. Eg fekk dokter til meg, og han var svært alvorleg. «Dette er slikt som folk plar daua av, det!» trøysta han meg med. Men ikkje nok med det: Eg fekk blodforgiftning i høgrehanda attåt. Dokteren var inne i halsen min og skar og eg fekk noko medisiner både for halsen og handa, så eg kom meg litt etter kvart likevel. Så fekk eg høyra at det skulle gå ein båt sørover til Bergen, og 17. mai om morgonen reiste eg frå Volda.

Eg får ta med at eg vart sjuk etter eg kom heim òg. Det tok til å verkja i halsen att, men eg hadde att av den medisinen eg fekk hos dokteren i Volda, og eg kom meg nokså snart. Ein annan ting eg plagast av var at eg kvar morgon vakna av at munnen var atklistra av blodlevra. Eg blødde mellom tennene. Eg skjønna at eg hadde fått skjørbruk av den dårlege maten eg hadde fått under krigsdagane. Det vart tidleg vår, og eg visste råd for sykja. Eg var på leit etter jordbær, og ute i Vågaholmen fann eg mange av dei, og ikkje mange dagane etter eg tok til å eta jordbær, var eg kvitt denne blødninga.

Møtte fienden i Valdres

Engel Kvernes (1913-) hadde brudgomdressen klar i april 1940, og det stod berre att å fastsetja dagen for giftarmål før han kunne ta jenta si Gudrun til kone. Men 9. april kom, Engel var mellom dei som vart mobiliserte, og så vart det soldatuniform i staden for findress. Engel hadde tenestegjort på Voss og skulle møta der. Turen gjekk med bil til Norheimsund, båt til Granvin og jarnbane til Voss.

Hestekaren og hovslagaren

Det var roleg på Voss då Engel Kvernes kom dit, og saman med andre vart han innkvartert i ei løe. Engel var hestekar og hørde til bergartilleriet, og det var eit heilt løft når hestane skulle kløvjust med kanonar og utstyr elles.

Engel var i eit lag som vart sendt til Skjervet for å henta nokre hestar. Sume av dei var skrøpeleg skodde, og dei kom ikkje langt før dei laut stogga.

- Då var det ein kar som begynte å sko på hestane. Han var «fæl», gut! ler Engel, som ikkje har sett maken til rask hovslagar korkje før eller seinare. Hovslagaren var Alf Løvskar.

Til Valdres

Men karane var ikkje komne lenger enn halvvegs attende til Voss då dei fekk ordre om at dei skulle austom. Dei norske styrkane som kjempa i Valdres trong forsterkningar, og ein bataljon hordalendingar vart sendt av garde. Reisa gjekk med både tog og bil før dei var framme ved Tonsåsen nedanfor Leira. Dei hadde hestar med seg, og Engel var ein av hestepassarane som låg litt bak fronten. Men så vart dei samde om at det ville ikkje nytta å ta hestane med vidare - det ville gå for seint å få kanonane fram og i stilling. Så hestane vart sette inn i ein skog, to bilar overtok transporten, og dermed vart også Engel frigjort til å vera med framme i eldlinja.

Granatregn på Boknafjorden

Leif Utskot (1925-) reiste med «Vindenes» på sildeføring langs vestlandskysten om vinteren og sildesalting på Nordland om sumaren dei tre første krigsåra. Mange stader var det minelagt. Etterkvart vart det også mange drivande miner i leia, og då kunne dei ikkje gå over opne havstykke etter det var vorte mørkt.

Men den hendinga som sit sterkast i minnet frå krigsåra, har med langt sterkare skyts enn miner å gjera. Leif Utskot fortel:

- Me låg i Skudesnes og hadde lasta opp for å gå ned til Stavanger om morgonen i grålysinga. Då me kjem ut på Boknafjorden, kjem det plutseleg lys på Kvitsøy fyr - alle fyr var då sløkte under krigen. Me lurte på kva i all volda dette var for noko. Så begynte dei å skyta - frå Skudesnes, Kvitsøy og Stavanger-

kanten. Og når me skulle til å sjå, kjem der sju marinefartøy inn ved Kvitsøy. Og så var det ein flokk med engelske fly - me rekna med det var ein femti stykke. Dei greidde å treffa eitt. Det fór i røyk og flamme vestover. Me måtte snu og gå tilbake. Men granatane som kom ned att, eksploderte i sjøen. Ein av granatane eksploderte så tett ved at båten skolv som eit ospelauv. Då fekk eg beskjed: «Gå ned og gje han alt han toler!» Eg sprang i maskinen, opna så han rauk som ein steamar, og me stormkjørte tilbake til Skudesnes. Og då var karane så vitskremde at dei hogde festa på lettbåten - dei hadde ikkje tid å løysa - og rodde til lands for å koma i dekning, fortel Leif, og legg til: - Det var verkeleg nær på. Hadde granaten treft ...

Gudrun og Engel Kvernes på vårleg vandring ute på bøane nedanfor tunet på Nedre Kvernes. Bak dei ligg Gaupholmsundet som var minelagt under krigen.

I kamp

Og då såg dei alt tyskarane - eller «dei hine», som Engel seier - koma oppover. Nordmennene skaut hardt med kanonar og gevær mot ei bru 200-300 meter lenger nede, og greidde å hindra den tyske frammarsjen.

- Ein kar frå Vossestrand var sjef på kanonen vår, og han var jækla flink. Han treffe brua og splintra ho. Og så treffe han eit skulehus som var fullt av tyskarar. Førstein treffar og så ein til og ein til! Så spør kor mange som var levande der, seier Engel, og legg til: - Det var den einaste natta eg verkeleg var ute i krigen.

Men Engel skulle få fienden endå nærare inn på livet:

- Deter mest ikkje råd å fortelja det ..., men då me hadde halde på og skote der, ser eg ein neve som kjem opp. Eg hadde berre ei lita børse, og heiv opp, fekk han inn i siktet, drog - og jammen fekk han kula i seg!

Ein kar sprang bort for å sjå om det var fleire der tyskaren fall. Men det var det heldigvis ikkje. Tyskaren hadde kome krypande

opp lia mest heilt opp til der dei norske forsvararane låg.

- Men det var nok ikkje meg han sikta på, det var dei på kanonen. Eg var litt på ei anna side, og han hadde ikkje observert meg. Men han hadde nok kome til å drepe dei som stod ved kanonen, og kanskje fleire til, trur Engel.

Så var det slutt

Tyskarane vart stogga i første omgang, men kom att me store styrkar så nordmennene laut trekkja seg attende. Nokre dagar seinare var det slutt. Brigaden frå Vestlandet hadde kjempa tappert, men måtte gje seg for overmakta. 1. mai vart brigaden overgjeven, og dei norske soldatane vart tekne til fange.

Engel Kvernes sat berre fengsla eit par døger. Så vart han saman med nokre andre utteken til å frakta hestar med jarnbana. Hestepassarane sat i hestevogna og visste ikkje kvar det bar av.

- Då tenkte eg at no skal me nok til Tyskland. Eg var sikker på det. Men ein offiser kunne heldigvis forsikra at me berre skulle levera

hestane til eigarane på Ski, og så få reisa tilbake. Og då roa eg meg - elles hadde eg sprunge av toget! Kvar det då hadde bore hen, er ikkje godt å seia. Men det hadde vore betre enn å fara ned til Tyskland, er Engel overtydd om.

Hestane vart leverte til eigarane, og dei lét vel over kor fint dei var stelte - særleg kor godt dei var skodde. Men så hadde no hordalendingane ein meister til hovslagar med seg, òg!

Heimatt

Etter eit par dagar i ein leir austpå, slapp Engel Kvernes ut, for dei som var jordbrukarar skulle sleppa fri. Og det hadde Engel papir på at han var. Då var det verre med Johannes Tveiterås, som Engel var i lag med. Han hadde slett ikkje noko slikt papir, og skulle ikkje ha det, heller.

- Men då sa eg at «han har visst tulla vekk papiret sitt». Og dei trudde såne karar. Så då kom han ut, han - i lag med meg! ler Engel.

«Kongesalutt»!

Vel heimkomen kom Engel seg i

arbeid på veganlegg - først på vegen frå Masterskardet og oppover mot Kvernesåsen. I maidagane 1945 var han på veganlegg i Eidfjord. Og då Engel og den karen han arbeidde saman med fekk høyra at krigen var slutt 8. mai, skaut dei «kongesalutt» - 21 skot!

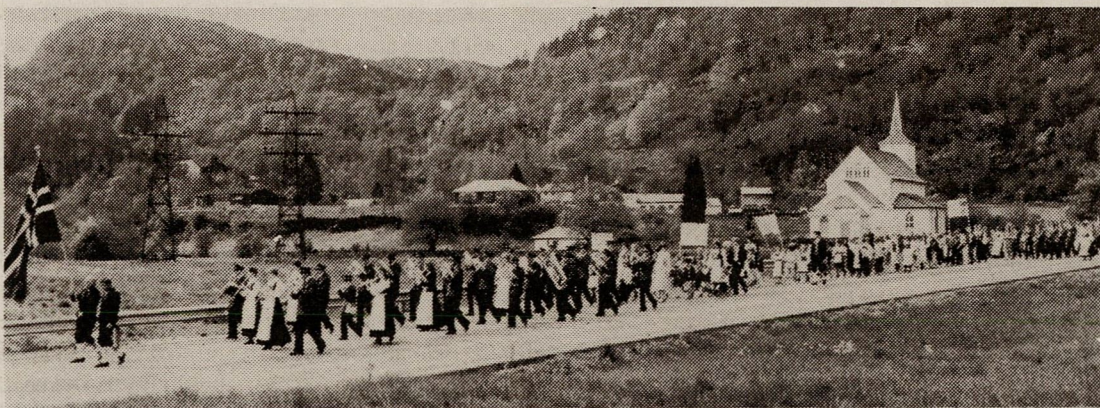
- Me hogde ned ei bjørk for å stengja vegen, og så måtte me springa og få fyr i luntene. Me hadde to kassar dynamitt som rauk til, og det var kraftige dunsar - iallfall på slutten, ler Engel. Men me klarte det, og me fekk mykje ros for denne salutten. Den gamle syningen vår kom springande og tok om oss: «Å, hadde de så mykje at de kunna gjera dette!» Me var så glade - og måtte feira freden, veit du.

Flagget til topps

Engel og Gudrun (f. Gjerde) pakka brustetas og brudgomdress i koffert og gjekk frå Trengereidfjord, der ho budde, til Ådland og vart vigde ein haustdag i 1940. Medan Engel var ute på arbeid, ståka Gudrun med dyr og born på det veg- og straulause gardsbruket på Kvernes. Nedanfor var eit minelagt sund dei måtte ro over for å koma til handelsmannen på Gaupholm.

Det var ikkje alltid like lett, men fredsdagane i mai 1945 kjem nok Gudrun aldri til å gløyma. Alt 7. mai om kvelden hadde dei fått greie på at krigen var slutt. Både hos Engel og i nabotunet var det mykje folk heime. Også Leif, ein yngre bror til Engel, var heime då. - Flaggstanga stod oppe, men utan snor i, fortel Gudrun. Og då var det ned med stanga i ein fart, og skulle ha ny snor i. Leif'n kapp eit fiske snøre til snor og fekk flagget opp. Og så stod me alle saman utmed flaggstanga - eg med ein liten gut på armen - og song «Gud signe Noregs land» av full hals. Besto og Besten som hadde vore oppe på Svernatræet, kom ned og vart ståande ei heil stund: Flagget oppe? Kva verda skulle dette bety? Men omatt og omatt song me - fleire gonger. Ja, det hugsar eg.

Flagget

Flagget - symbolet på norsk sjølvstende - var det sjølv sagt forbode å heisa eller visa fram under krigen. Så spør om det var høgtid og glede då flagget igjen kunne heisast 8. mai 1945!

Sume fekk flagget til topps alt om kvelden 7. mai. Hos Peder Lien på Steintveit hadde dei ikkje flagg, men berre ei ferdig tiløksa, umåla flaggstang liggjande. Men flaggast skulle det gjerast! Så flaggstanga kom opp, og kona, Ingeborg, sat natt til 8. mai og sydde flagg av gamle putetrekk og tøyestykke ho hadde i tølene. Så 8. mai flagga dei også hos «Liane»!

I dag er det vel få som har slike sterke kjensler for flagget vårt - men kva ville vel 17. mai vera utan flagg?

Hemmeleg post-stafett gjennom Samnanger

For 10 år sidan fortalde Nils Kvittingen til Samningen eit lite stykke krigshistorie som til då hadde vore ukjent for godt som alle. I krigsåra var det ein sjølvsgd ting å halda tett. Etter krigen har Nils Kvittingen ikkje tenkt så mykje på det. For, som han sjølv sa, "dette er korkje stort eller viktig."

(Samningen i nr. 18 1985.)

Som me veit invaderte tyskarane landet 9. april. På våre kantar vart både Ulven og Bergen straks tekne av tyskarane, og mobiliserte soldatar skulle difor møtast på Voss. Tyskarane hadde straks teke over telefon og telegraf, vegar og jarnbane. Problemet var korleis ein skulle greia å halda kontakt mellom Bergen og Voss. Det er om dette Nils Kvittingen si søge handlar.

Og det heile startar grytidleg ein morgon ein av dei første dagane etter okkupasjonen. Då banka det på døra i Kvitingen der Nils Kvittingen budde saman med mora. Det var mora som opna. Ein skilpar med sekk på ryggen stod utanfor og spurde høgtidleg om han kunne få snakka med Nils Kvittingen. Han vart vist inn og fekk snakka med Nils'n. Etter å ha forvissa seg om at det ikkje var fleire i huset, la bergensaren fram ærendet sitt. I sekken hadde han ei

Nils Kvittingen hadde ein etappe på den hemmelege post-stafetten mellom Bergen og Voss i april dagane 1940.

svart, forsegle postskreppe. Han ville at Nils Kvittingen skulle ta denne skreppa over fjellet til Bergsdalen der ein annan mann skulle møte han til ei bestemt tid. Dei skulle møtast på fjellet rett ovanfor Bergsdalen. Bergensaren sa òg at det kunne koma fleire sendingar. Stort meir vart det ikkje sagt. Nils Kvittingen la av garde på ski, møtte mannen frå Bergsdalen, og gjekk heimatt.

I dei par neste vekene vart det 3-4 slike turar over fjellet for Nils Kvittingen. Det var kvar gong den same som leverte skreppa i Kvitingen, og den same som venta ovanfor Bergsdalen. Men korleis denne hemmelege postruta elles var lagd opp, veit Nils Kvittingen lite om. Prinsippet var at kvar mann skulle vita minst mogeleg. Difor veit ikkje Nils Kvittingen kvar ruta gjekk frå Bergen, men han reknar

med at det var over Brekken og langs fjorden. Bergensaren som leverte post-skreppa i Kvitingen, kom alltid tidleg om morgonen. Sjølv om han nok i alle fall har gått mykje om natta, er det vel sannsynleg at han har overnatta ein eller annan stad i Samnanger. Men Nils Kvittingen veit ikkje i tilfelle kvar - sjølv om han tydelegvis har sine tankar om det òg. Og i alle fall treng dei på overnattingsstaden slett ikkje kjenna til kva ærend denne gjesten var ute i - mest truleg gjorde dei ikkje det.

Nils Kvittingen veit heller ikkje mykje om kva postskreppa inneheldt. Ordren gjekk ut på at skreppa ikkje måtte koma i tyskarane sine hender. "Post-mennene" måtte eventuelt grava ho ned i snøen. Dei hadde òg - dersom situasjonen krov det - lov til å opna nokre av breva og læra seg innhaldet utanåt og levera det vidare munnleg. Men det vart aldri aktuelt. Nils Kvittingen vart ikkje oppdaga.

Men på den siste turen skjedde noko som sette ein liten støkk i Nils Kvittingen.

- Eg kan smila av det i dag, men me må hugsa at den gong var alt dødsens alvor. Me visste svært lite om krig - visste lite om korleis tyskarane reagerte og oppførte seg. Medan eg var på veg over fjellet, kom seks fly rett over hovudet på meg. Dei kom so stilt og so lavt at

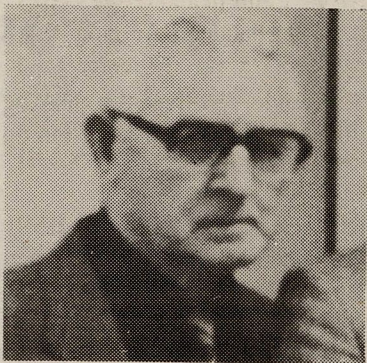
eg i ein augneblink kunne skimta ein av pilotane i dei svarte flya med hakekors under vengene. Flya kom over toppen av Bukkafjellet og flaug i retning Vaksdal. Eg kasta meg ned i ei stilling so unaturleg som mogeleg i håp om at dei ikkje skulle oppdaga at eg var eit menneske. Etterpå kan eg nok tenkja at sjølvsgt hadde ikkje tyskarane noko interesse av å skyta vesle meg - men den gong visste me so lite - og eg følte meg slett ikkje trygg.

Seinare fekk Nils Kvittingen vita at flya kom frå Voss der dei hadde vore med på bombinga og øydelegginga som pågjekk 23.-25. april - ei bombing som førte til oppløysing av dei norske styrkane på Voss. I dagane som følgde kom mange mann over fjellet ned til Kvitingen. Dei var på veg heim frå Voss - kvar til sitt. På det meste var det opptil 25 mann innom på ein og same dag i Kvitingen. Då var det ikkje mykje att av matlageret der i garden. Nils Kvittingen seier at det var rein flaks som gjorde at ingen vart igjen oppi fjellet. Vårherre hadde sytt for strålende sol og fint skiføre det meste av april 1940. Difor kom alle vel over, sjølv om et var så ymse med klede og skiutstyr. Det kom folk på ski med vidjebindingar - truleg gravne fram frå skytje-skukkar i Bergsdalen. Det kom ein kar med ullteppe rundt seg og svært dårleg med klede elles.

Tvinga i fienden si teneste

(SAMNINGEN nr. 18 1990)

I «Samnanger II» (s. 261) er det nemnt at Sverre Nytveit, Hans Kolle, Peder Totland og Nils Tverlid, som alle hadde vore til Risnes og henta mjøl frå ein båt den 22. april 1940, vart tvinga av tyskarane til å lessa mjølet av på Tysse og kjøra soldatar som skulle i kamp ved Fossen Bratte. Med væpna vakt attmed seg i førarhuset, hadde dei ikkje noko val.

Nils Tverlid.

Andre kan fortelja at også Johannes Tveiterås vart truga til å vera med på denne transporten. To tyske soldatar henta han heime. Han fekk berre så vidt slengja ei jakke på seg før det bar av garde. Med våpen retta mot seg heile tida kjørte han til Storlid. Han måtte rygga lastebilen heilt opp i eldlinja. Kulene frå dei norske forsvararane suste kring dei, og Johannes vart beordra til å leggja seg under bilen medan såra soldatar vart lempa på lasteplanet.

Samningen har snakka med ein av dei som var med, Nils Tverlid, og han fortel: - Først kjørte me to vender frå Tysse til ungdomshuset på Frøland. Då me kom att andre turen, var den første flokken vorten nokså lystig, så kanskje hadde dei fått noko å mota seg opp på. Dei kjælte med våpna sine og såg ut til å gle seg til kampen. Så var det å

kjøra dei same soldatane i to vender opp til Storlid.

Nils Tverlid var saman med Sverre Nytveit ei stund. Dei andre såg han ikkje att. Tyskarane fór seinare med bilen til Nytveit, og han fekk aldri att bilen sin.

Det var kaldt denne aprilkvelden og natta i 1940. Medan kampen rasa, stod Nils og Sverre på ei utkjøring ved brua nedanfor Storlid. - Det var reint nifst, og eg var redd, seier Nils. - Lyden frå skytinga ved Fossen slo tilbake mot oss frå lia ovanfor, og det var fælt å høyra på. Det hadde gått rykte om at tyskarane kledde uniformer på nordmenn og sende dei føre seg i eldlinja. Så då me fekk tyske soldatfrakkar hengde på oss, sa Sverre: - No fekk me likskjorta på, Nils. - Nei, meinte eg, - deter nok berre for å halda oss varme. Seinare tok dei frakkane att for å ha dei på såra soldatar.

Utover natta vart Nils Tverlid ståande åleine att ved brua. Etter at 6-7 tyske sjukebilar var fylte med såra soldatar, leste dei såra på Tverlid sin lastebil - 8 på lasteplanet og ein i førarhuset saman med ein tysk offiser. Om det var falne eller kor mange såra som var i dei tyske sjukebilane, veit ikkje Tverlid, men han gissar på at det var i alt om lag 50 såra som vart kjørte til Haukeland sjukehus i denne transporten.

Tyskarane braut igjennom ved Fossen, og neste dag vart Nils Tverlid beordra til å kjøra soldatar frå Kvamshaug til Norheimsund. Ein ny flokk vart kjørt frå Norheimsund til Porsmyr, og seinare gjekk turen til Ålvik. Han måtte overmatta saman med tyske soldatar i skulen i Norheimsund. Men dagen etter greidde han å bløffa seg til kjøresetel og kom seg heimatt.

Det var nok ei stor påkjenning å verta tvinga i fienden si teneste, men Nils Tverlid fortel at tyskarane ikkje var uvørne mot han på noko vis. - Men eg hadde den følelsen at det stod ikkje i noka makt å stoppa dei tyske soldatane slik dei var utrusta og med den kampviljen dei hadde, seier Nils Tverlid, som i ettertid ikkje kan kjøra forbi ved Fossen Bratte utan å måtta tenkja tilbake på det han laut vera med på ei kald aprilnatt i 1940.

Mangt å minnast ...

Evakuering og otte

Seselia Oldervoll (f. Røsseland) var i arbeid på fabrikk i Ytre Arna 9. april 1940, men alt arbeid stogga opp den dagen og horeiste heim til Steintveit. Der strøymde det på med folk - familie, vener til familie, kjende og ukjende som evakuerte frå Bergen. Eit par dagar seinare kom Magdalene Ystås, som dreiv Ådland hotell, og spurde om ho kunne hjelpa til på hotellet, for også hotellet var stappande fullt av folk som hadde evakuert. Og det vart det til.

Så då dei første tyskarane viste seg i Samnanger (truleg 11. april), var Seselia i arbeid på Ådlandshotellet. Det var nysnø, og då far hennar gjekk på arbeid i bakeriet grytidleg den morgonen, såg han far etter soldatstøvlar kring brunnen som den gongen låg midt på plassen framfor hotellet. Tyskarane hadde også banka på hotelldøra, men Magdalene Ystås slepte dei ikkje inn. Sume våga seg til og med opp i Svinatræsvingen i Ådlandslane der den tyske patruljen heldt seg.

- Men det var litt forvirring, og me var redde - ja, me var redde ikkje berre dei første dagane, men lenge, seier Seselia.

Mjøl til mange

Alfred Oldervoll, han som seinare skulle verta mannen hennar, var nok den første samningen som såg tyske soldatar. Han var til Bergen og henta fisk natta til 9. april og vart stogga fleire gonger av tyskarar. (I bygdeboka «Samnanger II» (s. 261) vert det fortalt korleis han kom seg ut or byen med fiskelast både ein og to gonger den dagen - trass i at det var forbod mot utkjøring.)

Det vart ein kamp om å sikra seg forsyning av dei mest nødvendige matvarene frå første stund. Seselia Oldervoll hugsar særleg at far hennar og Alfred Oldervoll greidde å få tak i eit heilt lastbillass med mjøl i Bergen - før det vart rasjonert. På Trengereid vart dei stogga av tyskarar. Og med gevær retta mot dei to i bilen stod ein soldat på kvart stigbrett medan dei kjørte opp Trengereiddalen.

Men mjølet kom fram og stua inn i eit rom heime hos bakar Røsseland på Steintveit. Rommet vart stappfullt i mjøl-sekker, men etter kvart som okkupasjonsåra drog ut og matløysa auka, minka det sterkt på lageret. For dei mjølsekkane vart til hjelp for mange i ei matknappetid.

Anna og Nils Rolsvåg - kvardagsheltar under krigen

(Samningen nr. 32 1982.)

Førstkomande sundag er det 40 år sidan eit lite stykke krigssoge starta. Mellom mange kvardagsheltar under krigen var òg Anna og Nils Rolsvåg. I nær 3 år løynde ekteparet i Rolsvåg heimfrontsfolk i Midthordlandsbygdene, gav dei mat og husrom. Ei fårefull og vanskeleg oppgåve. Og det heile starta 19. september 1942. Då var gestapo ute etter ein av dei leiande heimfrontsfolka i Os, Haldor Øvredal.

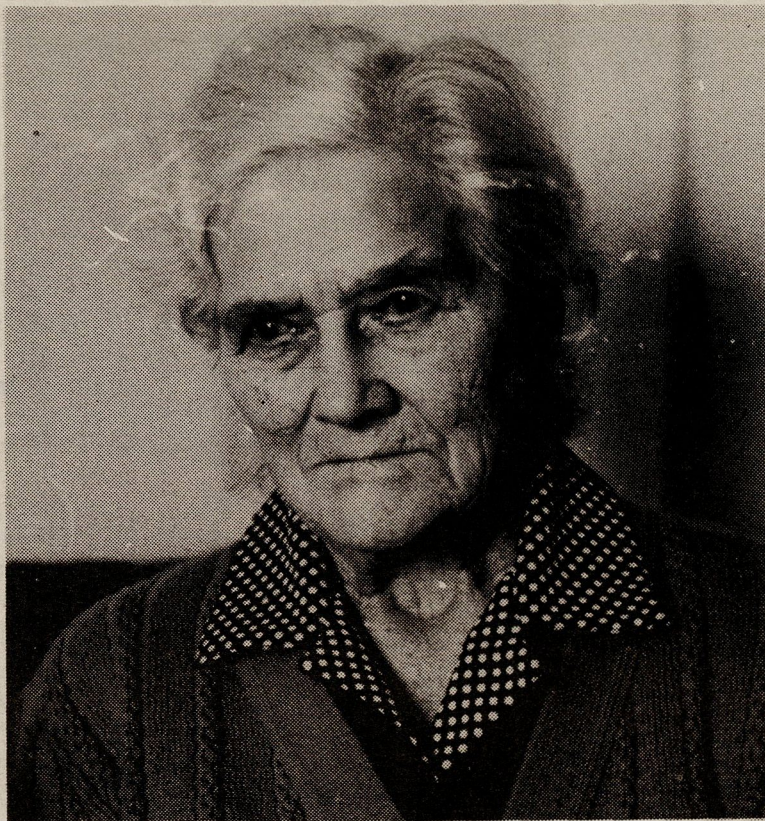
Gestapo var på veg til Øvredalen om natta. I halv tre-tida kom dei fram til ein gard og banka på for å spørja om vegen. Det var Synnøve Øvredal som opna opp. Om ho visste kvar Haldor Øvredal budde? Jau, ho gjorde no det, lét ho til. Han bur i ein avdal langt her oppe, sa ho, så de treng ikkje tenkja på å koma dit nattes tid. Det spelar inga rolle, sa gestapistane, me skal fram i natt. Ja, ja, svara kona roleg, vil de drepa dåke, så gjerne for meg. Då vart gestapofolka usikre, og det enda med at dei snudde for å koma igjen dagen etter. Men då hadde sjølv sagt Haldor Øvredal vorte åttvåra og teke til fjells.

Han drog over fjellet til Rolsvågen, der han kom i middagstida. Han gøymde seg i nokre buskar til Anna Rolsvåg kom forbi - ho hadde vore til fjells ettersauer. Haldor Øvredal fortalte då at han var ettersøkt og om dei ville la han få vera der ei tid. Anna samsnakka då med mannen Nils, og etter ei stund kom ho tilbake til Haldor Øvredal med følgjande svar: Du kan berre slå deg til ro. Det spelar inga rolle for oss sidan det berre er oss to her. Dei hadde

ingen born å ta omsyn til når dei ville utsetja seg for den risiko det var å løynd heimfrontsfolk. Haldor Øvredal vart verande her til krigen var slutt, og etter kvart mange med han.

I nær tre år kom og gjekk ettersøkte folk her. Dei kom til alle tider og stundom var det

fullt av folk i alle senger og på alle golv. Alle som kom fekk hus og mat. Korleis det vesle bruket greidde trylla fram mat til alle som kom, er ikkje mindre enn eit under, seier Haldor Øvredal i dag. Og alle vart mottekne på den same rolege og vennlege måten. Presset det må ha vore å mest støtt ha heimfrontsfolk i huset, kan me vanskeleg tenkja oss. Berre ein gong måtte Anna og Nils Rolsvåg flykta og gå i dekning på Lid, men

Anna Rolsvåg som 87-åring.

det synt seg å vera falsk alarm slik at ekteparet kunne flytta attende til den avsides garden sin og halda fram med å ta mot heimfrontsfolk.

Og det var ikkje kven som helst som tok inn hos dei, mange hadde dødsdom hengjande over seg og var ettersøkte over heile landet. Ingen trong vera i tvil om kva som ville skje om tyskarane fekk greie på arbeidet til Anna og Nils Rolsvåg. Det ville vorte eit lite

utover fjorden på veg til Os. Om det var tilfeldig at dei kom her, eller om dei hadde mistanke om noko veit ein ikkje. Men i alle fall traff dei Nils Rolsvåg og spurde om vegen utover. Jau, han forklarte dei det, men frykta samstundes for at dei kunne finna hytta og Haldor Øvredal. Difor la Nils Rolsvåg av garde strake vegen til hytta, straks tyskarane var gått, og fekk åttvåra. Haldor Øvredal stakk då over eit vatn ved hytta og gøymde

Tælavåg i Rolsvågen. Dei ville ha brent og utsletta heile garden.

Men Anna og Nils Rolsvåg tenkte ikkje særleg på at dei risikerte livet med arbeidet sitt.

Haldor Øvredal seier at det ikkje er tvil om at Anna og Nils berga livet til mange nordmenn. Ein av dei var han sjølv. I fjellet mellom Øvredal og Rolsvåg låg det ei hytte som òg vart nytta til gøymestad. Her låg Haldor Øvredal ein gong då tre

seg. Knappt ein halv time seinare kom tyskarane. Haldor Øvredal kunne sjå at ein av dei la seg med maskingeværet retta mot hytta, medan dei to andre gjekk rundt for å koma inn på hytta frå den andre kanten. Men då var altså hytta tom.

Den same hytta vart og nytta til å gøyma vekk dei seks canadiske flygarane som nøddlanda i Os hausten 1944, og hytta vart sidan ofte kalla «Little Canada». Dette er ei heil soge for seg, men la oss her kort nemna at tyskarane var på jakt etter desse canadiarane, men heimfrontsfolka i Midthordland greidde å lura dei vekk og fekk dei til sist frakta over Nordsjøen med Shetlands-Larsen. Alle som berre visste om arbeidet med å løynd desse flygarane var i største fåre. Anna og Nils Rolsvåg kjende godt tilsaka, og medan canadiarane låg i «Little Canada», var det plassert ut vaktpostar i Rolsvågen i tilfelle tyskarane kom den vegen.

No er Nils Rolsvåg for lengst borte. Anna bur på Gamleheimen og syns ho har det godt. Ho er 87 år gammal. No er det hennar tur til å verta teken vare på. Med tanke på alle dei ho og mannen tok vare på under krigen, skulle det vera ekstra fortent. Eigedommen i Rolsvågen har Haldor Øvredal forlengst overteke. Han vart som ein son i huset etter det lange opphaldet under krigen, og har i dag oselvarverkstad der ute. Og Anna og Nils snakkar han gjerne om. To heilt eineståande menneske, seier han.

Matstrev og spenning mellom heimfrontsfolk

Anna Hisdal kom til å oppleva litt av kvart under krigen - like frå heile hæravdelingar på «kaffibesøk» heime i Helldal til matstrev hos folk som låg i dekning hos Anna og Nils Rolsvåg.

9. april 1940 i Helldal

Anna Hisdal (f. Tysse) budde hos foreldra sine ved jarnbanestasjonen i Helldal då krigen braut ut. Slik opplevde ho 9. april 1940: - Eg var nett komen i kjellaren og skulle vaska kle. Men så kom alle soldatane frå Ulven og stasjonerte i Helldalen. Kleda måtte eg lata vera, for soldatane skulle ha kaffivatn frå kjelen, så me måtte fyra opp under.

Dette var tidleg om morgonen 9. april. Fleire soldatar kom til etter kvart med tog, bil, hesteskyss og til fots - 2-3 hundre mann i talet. Soldatane låg på låven i Helldalstunet, og dei som budde i Helldal, evakuerte, for dei frykta Helldal var eit bombemål med så mykje soldatar samla. Anna og foreldra gjekk til Haukeland og låg over hos kjentfolk der. Men det kom ikkje til kamp i Helldal.

- Så skulle me ned att om morgonen, fortel Anna, - og då me kom heimatt i stova låg bestemor («Tysse-Besto») i senga - ho var sendt frå sjukehuset der ho var innlagd etter å ha brote ein arm - pluss ein heil familie på fem som hadde evakuert frå Bergen og til Helldalen der dei følte seg trygge(!). Så det vart litt av eit kaos. Me lurte på korleis dei hadde kome seg inn i det låste huset. Men

dei hadde vore hos ein nabo og funne ein nøkkel, låst seg inn og teke seg til rettes.

Blautkake med gaudaost!

Soldatane fór snart vidare, men det var reine panikken med folk som flykta frå Bergen og tok inn hos kjende og ukjende ikkje lenger borte enn i Helldal. Handelsmannen fekk det travelt, og 15. april kom han og hyrde Anna til butikkdame. Ho vart verande på butikken i to år.

Tyskarar var ikkje stasjonerte i Helldal, men mange stogga ved butikken då dei kjørte forbi.

- Dei kjøpte blautkake med gaudaost, ler Anna, - så dei var sikkert noko svoltne.

Etter kvart melde matløysa seg, og merka på rasjoneringskorta strakk ikkje til for mange.

- Me klarte oss bra, for me var berre tre personar. Men det var veldig synd i folk som gjekk på butikken. Eg har vel ikkje juksa så mykje i heile mitt liv som eg gjorde då, seier Anna, og vedgår at ho ofte «talde feil» når ho skulle ta mot merke frå folk. For å få rette vekta på konvoluttane med merka dei sende frå seg, la dei då sjølve talongane oppi.

- Det vart no teke stikkprøvar, men eg fekk aldri nokon påtale, fortel Anna.

Skuffer og hyller tømdest for matvarer, og «erstatningar» av ulike slag dukka opp, like frå kaffierstatning til B-såpe.

- Men handelsmannen i Helldal hadde kjøpt noko kolossalt med stokkfisk, så kvar måndagsmorgon hadde me ei sirupstønne full med lutefisk. Det var veldig populært, hugsar Anna, - men det var mykje bal med å laga til all fisken.

1 stk. egg = 100 kr

Matløysa pressa også prisane opp på svartebørsen.

- Dei fekk eit egg opp i hundre kroner, om dei var heldige, seier Anna, og fortel korleis det kunne gå til: - Eit egg vart bytt i ein pakke tobakk, og ein pakke tobakk i ei flaske brennevin, og den flasken selde dei for hundre kroner. Og det var eit godt tilskot til løna. Så om du hadde ei høne som verpte ...!

Til Rolsvåg

I oktober 1942 vart Anna send til Rolsvåg for å vera til hjelp hos besteforeldra Torgeir og Magdela Rolsvåg, som då var gamle og skrøpelege. Tett ved budde Anna og Nils Rolsvåg som hyste og hjelpte folk som var på flukt frå tyskarane. Nils var onkel (morbror) til Anna Hisdal. Anna stelte om besteforeldra, men om dagen var

ho for det meste borte hos onkelen og tanta og hjelpte til det halve året ho var i Rolvsvåg. Halldor Øvredal, som var den første Anna og Nils tok seg av, var komen ditsame hausten. Men snart kom fleire til: - Den eine kjende den hin, dei var ettersøkte og huslause, så vinteren 42/43 trur eg det var 5-6 som budde der fast. Andre kom berre innom for ei kort tid og forsvann igjen. Så fekk dei hytta i Botnen, og dei som var veldig skeptiske, budde der. Me gjekk med mat til dei, og stundom kom dei til møtes med oss og henta maten. Dei var litt tryggare i Rolvsvåg sidan dei ikkje var veg, og på sjøen hadde ikkje tyskarane så mykje å fara med.

Tyskarar på besøk

Og stort sett kunne dei kjenna seg trygge i Rolvsvåg, men ein gong kom nokre tyskarar over Brekken til hest. Dei tok inn hos besteforeldra til Anna, og la seg til for natta.

- Bestemor var av den gamle typen som syntest veldig synd i alle folk - alt var folk for henne anten dei var tyskarar eller nordmenn. Dei skulle eigentleg vera ute, men det var eit forferdeleg uvêr, så ho sa dei fekk koma inn i stova og liggja på golvet. Anna var snau å springa over til onkel Nils og varsla at det var tyskarar på staden.

Men i stova stod også ein gammaldags sengebenk. I den hadde bestemora gøymt ein reiseradio under hovudputa. (Det var ulovleg å ha og lytta på radio under krigen.) Den eine tyskaren la seg i sengebenken - utan å vita at han hadde ein ulovleg radio til hovudpute!

Fekk inn London på do!

Det var Karl Rolvsvåg (yngste bror til Nils) som hadde skaffa mora radioen før krigen. Han budde på Trengereid, og huset hans var stundom «mellomstasjon» ei natt eller to for dei som var på flukt vidare frå Rolvsvåg. Etter dette fann han det tryggast å henta radioen heim. Resten av krigstida var radioen gøymt i ein dokagge - så hos Karl var det populært å gå på do også for naboar og andre!

Folk å lita på

Det var ein livsfarleg trafikk Anna og Nils var med på krigen til endes. Og kanskje var det ikkje tyskarane dei frykta mest.

- Det var nasistane me var så redde for, - dei som me ikkje visste ... Og eg trur at hadde ikkje folket på Rolvsvåg vore så mykje å stola på som dei var, så hadde det aldri gått godt. Om nokon hadde sagt eitt ord der, så var det gjort, meiner Anna, og fortel om då ein av naboane kom bortom til Anna og Nils straks etter Tælavåg-tragedien: - Er du klar over, Nils, kva du gjer? sa han.

- Ja, svara Nils, - eg er det. Men me kan ikkje slutta no.

- Viss du vert teken, så brenner dei og skyt oss alle!

- Me håpar at med Guds hjelp og naboane si taushet at det går.

Matstrev og slit

Og det gjekk godt. Berre ei natt

måtte dei rømja huset av frykt for russia.

- Men det gjekk no ut over både helse og økonomi. Strevet med å halda mat og ved til huset var hardt, minnest Anna. Det vesle bruket kunne ikkje fø 7-8 vaksne menneske. Nils slakta ned det han kunne, men det kunne røyna hardt med forklaringa når forsyningsnemnd og kontrollørar undra seg på at det korkje kom mjølk eller smør frå småbruket når det berre var to personar å fø på. Så det vart nok uvanleg mange «sjølvdauda» eller «ikkje fødde» kalvar og lam desse åra.

Elles fiska dei ein god del, og folk i Øvredalen var flinke til å hjelpa til. Mjøl skaffa dei hos handelsmannen på Hope, som rett som det var måtte melda om «innbrot» og at både tobakk og ein 100-kilo sekk med mjøl var borte. Og mjølet kom vel med:

- Å hjelpe meg, kor me bakte kaker og lefser - det var ikkje anna. Og ved skulle der til. «Dei» var oppå lemmane, og der skulle der vera varme, i huset skulle det vara varme og ... Så det gjekk mykje på hogg og belegg, hugsar Anna.

Ein del mat greidde karane på lemnen å skaffa når dei var ute på tokt. Men mykje laut kjøpast på meir eller mindre lovleg vis, og lengste tida var det smått med pengar mellom dei som fekk hus og mat i Rolvsvåg. Så det gjekk nok mykje frå eiga lommebok hos Nils, trur Anna Hisdal, og hermer kva onkelen sa då han etter krigen fekk «eit papir» med takk for innsatsen i Heimefronten: - Ja-ja, det er ikkje mykje å putta i bankboka dette.

Angsten

Når alt det vesle bruket kunne kasta av seg gjekk til «eige» bruk, kom det ikkje inntekter den vegen. Anna Rolvsvåg hadde ei strikkemaskin og prøvde å skaffa nokre skillingar med å strikka til folk. Det kunne det ikkje verta så mykje av, men det førte til at det stundom kom folk til husar som skulle tinga eller henta strikkevarer. Så dei måtte heile tida vera på vakt og sjå til at karane, som av og til var nedom i stova, kom seg på lemnen og heldt seg i ro. Så attåt matstrevet hadde dei heile tida angsten for kva som kom til å skje viss det kom ut kva dei var med på. Og som Anna Hisdal seier det: - Ingen kunne verta sjuke og ikkje kunne det koma verken dokter eller prest til det tunet.

Heimefrontsfolka og dei ettersøkte måtte halda seg innehyes heile dagen og for det meste i ro på lemnen. Berre seine kvelden og i mørkret kunne dei våga å lufta seg. Men det var ikkje berre karfolk som kom dit. Anna hugsar særleg ei kone med ei jente på 5-6 år som budde der vinteren 42/43:

- Eg har tenkt på det etterpå. Jenta måtte få eit fælt liv... Berre vera inne der med desse karane som prata krig og elendigheit. Men så fekk ho no òg nokså mykje nerveproblem seinare som vaksen.

Minesprengd i Hovdasundet

Ute i Hovdasundet møtest Samnangerfjorden og Fusaffjorden (Bjørneffjorden). Krigsvåren 1940 stengde tyskarane dette sundet med miner. Ein liten motorbåt kom for nær minene og gjekk ned. Dette hende pinseaftan 11. mai. Eigaren av båten, som var åleine om bord, kom bort. Namnet hans var Nils Aspenes. Han var i 40-åra og etterlét seg ei gammal mor, kone og fire born.

Dette biletet er teke frå Bogstrand ut mot Hovdasundet.

KA

Fredsvåren 1945

(Anna Hisdal har sjølv sett på papiret minne frå den siste krigsvinteren og fredsvåren 1945.)

Vinteren og våren 1944/45 hadde vært vond og lang. Lenge hadde vi levd med håpet om at krigen en gang skulle bli slutt. Men det ble bare enda verre. Tyskerne ble mere desperate etter som tiden gikk. Mange venner og familie ble tatt av tyskerne, og vi følte oss ikke trygge noen. Nasistene var like farlige - og hvem kjente de?

Selv arbeidet jeg i Bergen siste vinteren, og flyalarmen følger jeg på kroppen ennå. Tenk dere Bergen helt mørklagt, og så ble hele himmelen plutselig som et fyrverkeri og flyene fór over byen. Ingen visste hvor og hvem som ble truffet. Det var ikke alltid vi kom tidsnok til tilfluktsrommene.

6. mars ble Vilhelm tatt til fange og skutt på av gestapo, og havnet på sykehjem. Så til forhør mange ganger. Siste dagene av mars - etter mye tortur og pinsler - kom de til at han var feil mann. Da kunne han bare gå, heldigvis. Han var på bedringens vei, og skulle få begynne på arbeid i mai.

Den mai ingen av oss som opplevde den, kommer til å glemme. Vi fulgte med på radio om de som kjempet sin harde kamp i Matrefjellene. Det var jo 28. og 29. april de ble skutt der

- ja, så sent som den 6. mai ble 75-årige T. Stordal skutt på sin egen trappe. Men vilyttet og på England, og alt hadde fått en annen tone. Det såg ut til at hærmakten måtte kapitulere. Men hvem trodde at det ble fredelig!

Den 7. mai om morgenen hørtes det ut som det skulle bli fred. Jeg gikk til arbeid som vanlig, og skulle sykle fra Slettebakken hvor jeg bodde, og til Helldal. Jeg var redd enda en flyalarm og følte meg tryggere der oppe.

Jeg kom til Nesttun og nærmet meg kirken. Da syntes jeg jeg så et flagg ved herredshuset, og så plutselig slo kirkeklokkene. Jeg stoppet opp et øyeblikk: Kunne det være sant? Var det freden som var kommet så stilt?

Jeg fortet meg opp til plassen. Det var allerede masse folk, og jeg stilte meg opp i flokken. Plutselig ble hele flokken et brøl: «Norge er et fritt land!» Og så sang alle «Ja, vi elsker dette landet.» Men verset *Norske mann i hus og hytte takk din store Gud.*

Landet ville han beskytte, skjønt det mørkt så ut. Alt hva fedrene har kjempet mødrene har grætt, har den Herre stille lempet så vi vant, vi vant vår rett.

-det var sterkt, og sant. Så hadde vi ikke strevet forgjeves i fem år.

Det ble en jubelkveld, og dagen den 8. mai var jo alle i en gledesrus. Vilhelm og jeg gikk i Domkirken til takkegudstjeneste. Folk stod i kø langt nedover Kong Oscarsgate.

De som ikke har opplevd det, kan

ikke forestille seg den gledesrus vi opplevde i Bergen den dagen. Om kvelden var det bål i alle gater - blandingsgardiner, tyskerbiller og reklame av alle slag ble brent. De norske flaggene kom opp. Billeder av kongen kom opp på enkelte vinduer. Folk kunne stå i kø for å hilse på et bilde av kong Haakon. Det var en flott maikveld. Det var vår, og det var fred. Folk danset på Torgalmenningen til langt på natt.

Det var noe å glede seg til helt fram til 17. mai. Fangene kom hjem, «gutta på skogen» så vi kom tilbake. Det var mye glede, men også sorg for dem som hadde mistet sine. Fangeleirene var ennå ikke tømt. Likedan med sjøfolkene - det var mange som ventet beskjed fra sine.

17. mai kom med vind og regn. Ikke var det så mye oljeklær, men paraplyer fanst ennå. Da var det verre med skotøy. De som hadde papirsko, kom ikke langt. Det som forundret meg var hvor alle bunadene kom fra. Kunne tro alt var brukt opp, men antagelig var bunadsklær for hellig til å ta i bruk. Det skulle jo bli fred engang.

Selv gikk jeg i morgenprosesjonen klokken 7 om morgenen, og det ble et uforglemmelig minne. Det må være derfor jeg alltid siden har satt stor pris på å få være med og feire 17. mai - selvsagt også i år, 50 år etter.

To gonger i tysk fangenskap!

Siste dag i gruva

Vilhelm Hisdal (1917-), som var anleggsarbeidar på jarnbana, tok seg vinterarbeid i talkumgruva i Skorakleiva (mellom Storkleiva på Ådland og Raunekleiva i Hisdal). Om lag ti mann arbeidde i gruva då.

Den 8. april om kvelden kom det radiomeldingar om tyske hestar og soldatar som var drivne i land ved Kristiansand etter eit torpedert skip, og at alle fyrlykter langs kysten skulle sløkkjast. - Så det var no liksom i ord og spor at det vart krig, seier Vilhelm, og fortel kva som hende den 9. april etter okkupasjonen om natta:

- Om morgonen då me kom på arbeid, kom det nokre små, gamle fly så vidt over furetoppane. Det var norske fly som kom frå flyplassen på Flatøya, så dei skulle vel rømja unna, tenkjer eg. Så vart me no sitjande nedi Skorakleiva og prata om dette fælsenet. Ingen gjorde nokon ting ... Det vart nedlagt alt saman då, så det vart ikkje meir drift i gruva etter 9. april.

Huset fullt

Alt 9. april strøymde bergensarane ut or byen og tok inn i mest kvart eit hus innover bygdene. Heime hos foreldra til Vilhelm Hisdal troppa skipsreiar Reksten med familie opp og tok i bruk halve huset. Også ein bergensk kjøpmannsfamilie slo seg til i huset, og sume vart verande både ei og to veker. Ingen av dei ubedne gjestene hadde noko slektskap eller kjennskap til vertsfolket sitt frå før.

- Dei berre kom og tok inn. Det var ikkje noko spørsmål om du ville ha dei eller ikkje, seier Vilhelm.

Los over fjellet

Då striden stod på ved Vaksdal, kom det mange norske soldatar frå Bergen over Brekken til Trengereidfjord og Hisdal og skulle vera med i kampane. Vilhelm Hisdal vart den som skulle losa dei over fjellet forbi Raudvatnet til Langhelle.

- Men eg var no uforsiktig òg, har Vilhelm tenkt i ettertid. - For tyske fly som kom frå Sola for å bomba Voss, gjekk rett over her. Eg hugsar ein gong eg kom heimom Dikjeura. Då kom det nokre fly grusomt lavt. Men heldigvis stod eg attmed ei fure som eg fekk gå innunder og gøyma meg. Elles så veit du eg kunne vorte skoten.

Kampar langs jarnbana

Etter kvart som dei norske soldatane trekte seg attende lang jarnbana frå Helldal mot Voss, sprengde dei bruer. Tyskarane kom ikkje lenger enn til Trengereid og måtte gå vidare langs bana. Når dei då kom ut or tunnelane, vart dei tekne under eld av norske soldatar. Så då Vilhelm kom i arbeid på bana igjen, låg det mange tyske hjelmar med hol gjennom langs linja.

Arrestasjon

Vilhelm Hisdal fekk arbeid som banevaktar, og vart etter ei tid overført frå Trengereid til Helldal. Ein dag i 1941 han kom frå arbeid, sat ein ukjend mann i stova. Han ville ha klede, fortalde husverten, og spurde om Vilhelm hadde noko til han sidan dei var nokså jamstore. - Jau, eg har no alltid ei trøye han kan få, meinte Vilhelm, sidan han likevel hadde to att sjølv. Trøya fekk framandkaren, og forsvann.

Det viste seg å ha vore ein austerisk marinesoldat som hadde desertert og var på rømjing. Etter ei tre veker tid kom tyskarane att med han og spurde om dei hadde sett denne karen før. Det måtte dei vedgå, og både Vilhelm og husverten vart tekne med til Bergen i forhøyr. Eitt år og ni månader skulle dei straffast med for å ha hjelpt desertøren. Dei forsvara seg med at «hadde me no ant at det var på den måten, skulle ikkje me ha gjeve han noko klede.» - Og sanneleg beit dei på det, ler Vilhelm (som sjølv sagt hadde sett at desertøren hadde tysk marineuniform), så straffa vart sett ned til 9 månaders fengsel.

I fangenskap

Etter eit par månaders fangenskap i Bergen vart dei sende til landsfengselet på Akershus. Der vart dei sette på ein celle - eit lite rom på fire skritt eine vegen og to skritt den andre.

- Der var eg inne ei og ei halv veke utan å koma utom ei dør, fortel Vilhelm.

Men så ein kveld måtte dei møta hos kommandanten og levera frå seg alle verdisaker. Om natta vart dei kjørte om bord i eit troppe-transportskip - 250 tyske og 150 norske fangar - og stua i køyer under dekk, heilt nede ved kjølsvinet. Først då dei kom i rom sjø, fekk dei koma opp på dekk. Dei sigla i konvoi og gjekk sikkert, så turen over til Danmark tok nærare to døger. I Ålborg overnatta dei på ein skule før dei neste dag vart sende vidare med tog til Hamburg. Der vart det nye forhøyr før dei vart overførte til Fuhlsbüttel straffeanstalt.

Dei tidlegare ustraffa fekk bu saman på store salar, og på Vilhelm sin sal var det heile 30 nordmenn. Straffeanstalten var reine fabrikk med fleire ulike

9 månaders fengsel fekk Vilhelm Hisdal for å ha gjeve vekk trøya si til "feil person". Seinare vart han mistenkt for å vera sabotør, og måtte tola både kuler, harde forhøyr og ny fengsling.

produksjonar. Vilhelm var i eit arbeidslag som vart sett til å laga papirsekker etter samleband-metoden: nokon skar, nokon bretta, nokon limte ...

Etter ei veker tid vart Vilhelm og karane på hans sal overførte til ein fabrikk i utkanten av Hamburg. Dei vart transporterte i eigen trikk med væpna vakt både framme og bak, og turen tok ein times tid kvar vegg. Det var ein kartongfabrikk som laga emballasje av ulikt slag og innlegg i gassmasker. Vilhelm stod ved ei stansemaskin. Verst var det å få til knekkebrødpakkane med det tynne papiret, hugsar Vilhelm.

- Så du veit mykje gjekk i vasken, men det gjorde ingenting. Det vart berre brukt om att.

Mager kost

- Det verste var at det var så lite

mat. Du var svoltent støtt - natt og dag, seier Vilhelm. - Til frukost var det to skiver av dette svarte, tyske rugbrødet, fortel han, og reknar opp «middagsmenyen» frå dag til dag: 1/4 liter spinat og 5-6 poteter, 1/2 liter kål og poteter, lapskaus med erter, 1/2 liter raudkål, 1 liter kålrabi. Berre grønnsaker, med andre ord. Det vart sagt at dei berre hadde 20 kg feitt til 2.000 mann som var der, så det skulle verta 10 gram på mannen.

- Eg såg aldri ein kjøtbite eller fiskebite, og det som var verst, var å eta desse kålrabene. Men det gjekk no ned, for når du var svoltent, åt du alt, fortel Vilhelm og nemner at mange såg seg snitt til å stela poteter når dei gjekk forbi ein åker på lufteturen sundagane, og åt rår poteter nett som eple.

Sundagane fekk dei elles berre ei tynn suppe, for då var dei ikkje i arbeid og skulle heller ikkje få så mykje næring. Sume var vande på kosten og ville ikkje alltid eta «dagens meny», og det hende ikkje sjeldan at ein eller annan uvita på arbeidet i fabrikk. Då vart dei berre dregne bort i ei krå og vart liggjande der til dei livna til att. Vekttapet var størst for dei som hadde mest å ta av, og røselege karar på 80-90 kilo, slik som husverten som Vilhelm vart fengsla saman med, gjekk snart 30

kilo ned i vekt. - Han vart slunken i buksene, då, hugsar Vilhelm.

Bombing

Alt då - i slutten på 1941 - vart Hamburg bomba av allierte fly. - Men dei kom berre når det var godt vær, fint og klårt, fortel Vilhelm, som saman med medfangane stod ved dei høge glasa i fengselet og såg flya koma. Mest forundra er han over at dei flaug så lågt, for det hang då sperreballongar med tjukke vaierar over heile Hamburg. Etter bombeåtaka måtte trikken med arbeidsfangane ofte kjøra lange omvegar på grunn av brannar og skader på trikkelinja.

Heimreis

- Då me reiste nedover, trudde me ikkje at me skulle koma heim att. For du var aldri sikker - du kunne aldri vita om dei fann på å gje deg ei ny straff. Du var ikkje sikker før den dagen du kom ut, seier Vilhelm Hisdal.

Og den dagen kom 13. januar 1942. Vilhelm vart sett fri før han hadde sona heile straffa på ni månader. Med væpna vakter vart han saman med fem andre frigjevne nordmenn følgd til Ålborg der dei vart førte om bord i 10.000-tonnaren «Donau» - slaveskipet, som det vart kalla. Der var tusenvis med tyske soldatar som kom frå russefronten og skulle til Noreg for å kvila. Den vesle gruppa med nordmenn fekk eit lite rom for seg sjølve heilt framme i baugen. I Oslo vart dei sette fri, og fekk hjelp frå Raudekrossen til pengar og billett slik at dei kom seg heim att over fjellet.

Såra - og arrestert igjen

- Og så var det 6. mars 1945. Då vart eg og Sigurd'n skotne i by'n, fortel Vilhelm Hisdal vidare. Han hadde då arbeid på jarnbanetomta i Bergen og leigde rom saman med broren Sigurd i Teatergata 8 på

Strafanstalten Hamburg-Fuhlsbüttel

Hamburg = Fu., den 13. Januar 1942.

Entlassungsschein

Wilhelm Matthias Hisdal

geboren am 3. Februar 1917 zu Samnanger
in Untersuchungshaft eingeliefert am 17. 6. 1941, verhaftet am
in Strafhaft seit dem 1. August 1941, hat wegen folgender Strafe

Strafmaß	Strafart	Erfennende Behörde	Datum der Entscheidung	Stempelzeichen
9 Monate	Gefängnis	Gericht des Adm. d. norw. Westküste	8. 7. 1941	J III 10/41

vom 1. August 1941 bis 13. Januar 1942
in Strafhaft eingeseffen.

"Entlassungsschein" (lauslatingsprov) som viser at Vilhelm Hisdal har site i Fuhlsbüttel-fengselet i Hamburg frå 1.8.41 til 13.1.42.

Hushjelp på Heimefront-"hotellet" i Rolvsvåg

Anna Utskot (f. Yndestad) var 11 år og budde heime på Yndestad då krigen braut ut. Men ikkje lenge etter ho hadde fått prestehanda på seg og skulle vera vaksen, vart ho hyrd til hushjelp hos Anna og Nils Rolvsvåg der heimefrontfolk låg i dekning.

Farleg landingsplass

- Eigentleg såg ikkje me så mykje til tyskarane under krigen, for me var så heldige at me ikkje hadde veg, seier Anna Utskot. - Men eg hugsar ein gong det kom to tyskarar og skulle låna seg båt her hos far min. Dei rodde over fjorden og ville vel kjøpa seg smør eller eitkvart. Men utpå ettermiddagen vart det nordavind, som det ofte er, og dei greidde ikkje å ro innatt. Og så lende dei utom Ervik på ein plass som heiter Bakarneset. Der drog dei til lands med båten, bar opp tofter og årar - og plasserte det fint oppå heimefronten sitt ammunisjonslager (!), som dei hadde i ein stor pasdunge.

Dei to tyskarane gjekk innatt til Yndestad og vart ydeleg skamfulle over at dei ikkje hadde greitt å ro båten innatt. Så neste dag kom dei att og ville ut att etter båten, men

då hadde far til Anna heldigvis alt vore og henta han.

Hushjelp for heimefronten

Heimefrontsfolk hadde dei elles av og til kontakt med. Både på Utskot og Yndestad hadde dei nokre gonger hatt etterlyste folk til overnatting. Tidleg på våren 1945 kom så Anna Rolvsvåg roande over fjorden og spurde om 15-årige Anna ville koma over og hjelpa henne. Og det sa ho ja til - utan å vita kva som gjekk føre seg i Rolvsvågen og kva fare ho utsette seg for. - Eg var ikkje klar over kva eg gjekk til, seier Anna. - Der var no desse karane som budde fast der, og fleire og fleire kom. Så det var stundom fulle hus - det kunne vel vera opp i ein tjue på det meste. Dei låg på golvet i stova og på lemnen, og eg måtte gå tå lemnen og liggja hos naboen, bror til Anna.

- Stor spenning, men også mykje moro med heimefrontfolka som låg i dekning i Rolvsvåg, minnest Anna Utskot. Her poserer ho for fotografen saman med mannen Leif Utskot.

Ungjenta Anna var hushjelp, og ho fekk nok å stå i:

- Det var som eit lite hotell. Me lagde mat heile døgeret, bakte lefser, vaska og kokte.

Mjøl vanta det ikkje på - ikkje minst takka vera handelsmannen Johannes Hope på Hope. Og karane som fór ute om nettene, kom ofte heim med både matvarer og ammunisjon som dei fekk frå engelskmennene, kan Anna fortelja. Til og med sjokolade fekk ho smaka.

- Mykje moro var det òg, seier Anna, om tida i Rolvsvåg. - Dei spelte gitar og song - særleg var Haldor Øvredal flink til å syngja, hugsar ho.

Spenning og glede

Milorg-karane hadde dekknamn, men Anna Utskot kan rekna opp fleire av dei som var der: Haldor Øvredal, Fredrik Øvredal, Henrik Lyssand og Jacob Hjelle. Dei gav seg til kjenne då krigen var slutt.

Siste dagane før «freden braut laus», samlast store flokkar i Rolvsvåg. Anna har høyrte nemnt at det skulle vera rundt 100 mann i alt som heldt seg der i båtar, på

land og i skogen opp til Botnahytta. Det var stor spenning om kva som kunne koma til å skje når tyskarane kapitulerte. Spenninga vart avløyst av glede då meldinga om kapulasjon utan vilkår kom, men det vart ikkje nokon særleg seremoni eller fest i stova på Rolvsvåg, etter det Anna Utskot minnest. Dei fleste fór nok heim eller til oppdrag som heimefronten hadde andre stader i samband med overtakinga av eit fritt Noreg.

På nære nippet

- Du veit at hadde dette i Rolvsvågen vorte oppdaga, hadde det vel gått nett som i Tælavågen, fryktar Anna Utskot. - Eg hugsar ein søndag eg hadde vore heime og kom att til Rolvsvåg. Då sat Aksel Hope åleine i stova. Han var komen med melding om at det var rassia frå Lønningdal og innover fjellet. Dei andre var farne til skogs og varsla dei som låg i Botnahytta. Karane i hytta fekk sletta ein del spor og kom seg ut, men det var fyr i omnen. Tyskarane kom så langt inn at berre ein liten haug skilde dei frå å sjå hytta, men då snudde dei. Ein einaste, liten haug... Hadde

dei då vorte tekne, trur eg ikkje det hadde vorte mykje att av Rolvsvågen.

Det var ikkje alltid lett å vita kven dei kunne lita på, så det var livsviktig å teia - ikkje lesta gå at ein visste nokon ting om folk kom med eit hint. I minneboka til ungjenta Anna har fleire av dei som låg i dekning i Rolvsvåg, takka henne for nett det at ho tagde med det ho visste.

- Snille og gjestfrie

Anna vart verande i Rolvsvåg til utpå hausten. Ho gjekk på stølen, og då oppdaga ho fleire stader tome tynner der milorg-karane hadde hatt lagera sine. Ho vart ikkje lite forundra over kor tett attmed stølavegen og stien mot Botnane lagera hadde lege, utan at ho hadde oppdaga dei før.

Anna Utskot vart godt kjend med ekteparet Anna og Nils Rolvsvåg det halve året ho tente der. Og ho er ikkje i tvil om svaret då me spør kva inntrykk ho fekk av dei to som gjennom mest fire år dreiv det farefulle arbeidet med å ha folk i dekning: - Det var snille folk - snille, og gjestfrie til tusen.

Fleire av heimefrontfolka skreiv i minneboka til Anna Utskot då krigen var slutt. Her er "sjefen sjøl", Jakob Hjelle sitt minne. Teksten lyder:

Rolvsvåg 21 - 5 - 45
Minne

Du minnes vil "bale"
med oss "ilegale" -
Hus og mat -
kake på store fat -
til "Heimefrontsoldat".
"Ola"

Jakob Hjelle

Takk for alt streve.

Eit anna minne lyder slik:
For tausheten din under
krigen eg takka,
no er vi fri, så no kan du
snakka.

Du må også ha takk for all
hjelpa du ellers gav oss!
"Erik"

Torbj. Lyssand, Heien

Rolvsvåg 21-5-45
Minne
Du minnes vil "bale"
med oss "ilegale" -
Hus og mat -
kake på store fat -
til "Heimefrontsoldat".
"Ola"
Jakob Hjelle
Takk for alt streve.

Engen. Då Laksevåg vart bomba, vart huset sterkt ramponert, og ein mann som budde over dei, vart drepen. Vilhelm og Sigurd gjekk klar av di dei var heime i bryllaup den helga. Medan huset vart vølt, budde dei i Helldalen. I mellomtida hadde to norske sabotørar flytt inn i etasjen over romet til Vilhelm og Sigurd i Teatergata. Det hadde nok spionar fått greie på. Så då Vilhelm og Sigurd flytta tilbake, vart heile kvartalet omringa, for «no var det kome to mann».

- Og då kom dei, tyskarane - midt på natta. Skaut opp dørene og inn igjennom huset og inn i romma med maskingevær. Dei skaut gjennom veggene og sålda heile huset. Med same eg reiste or senga, fekk eg ei salve her i brystet, fortel Vilhelm og peikar på høgje sida av bringa, - og kula gjekk ut att bak aksla. Sigurd'n fekk ei kule i omleden (handleden), og ho stod

med ein svær kul her på armen. No galdt det å koma seg ut før me vart skotne. Eg stod ved vindaug og skulle hekta av krokane, men Sigurd'n bykste gjennom ruta og ned på eit skråtak. Då kom eg meg ut òg, for eg var lamma i sida etter kula. Eg fór igjennom eit takglas på skråtaket. Der vart eg ståande lenge før eg greidde kom meg opp att. Så kom me akkurat ned i ein huk bak Folkets Hus. Eg trudde Sigurd'n var død, og han trudde eg var død, veit du.

Men Sigurd hadde gøymt seg oppi eit materiallager og ville ha broren opp dit. Vilhelm blødde sterkt, og ho høyrde dei tyskarane var komne inn på romet deira.

- Det pumpa ut blod kvar gong eg pusta, så eg sa til Sigurd'n: «Nei, eg er berre nøydd til å overgje meg, elles blør eg i hel.»

Etter mykje strev greidde Sigurd å dra broren opp til seg. Dei la til

sprangs over taket på materiallageret medan kulene susa omkring dei. Men dei var omringa og vart kommanderte til å koma ned frå taket. Sigurd firte først broren ned og hoppa så sjølv etter. Der var det då fullt av tyskarar og nasistar som tok mot dei - like mange nordmenn som tyskarar, trur Vilhelm.

Forhøyr

Vilhelm fekk førstehjelp i gestapo-huset og vart så sendt til «russelasarettet» på Grønestølen. Etter eit par dagar vart Sigurd sendt til fangeleiren på Espeland. Han laut slå på bormed kula i handleden - han fekk ikkje gå til dokter for å ta ut kula, så ho sat i armen like til krigen var slutt.

Etter eit par veker vart Vilhelm henta til gestapo-huset og sett inn i eit lite rom under ei overhending sterk lypære.

- Og så var det inn til forhøyr.

Revolvar på bordet, og no fekk du snakka sant, elles skaut dei deg. Eugene på dei to som forhøyrde vil eg samanlikna med... ja, eg trur at om du hadde treft Gamle-Erik, så hadde det ikkje vore fælare auge i han! Og kvar gong dei ville ha «ja» og du sa «nei», fekk du deg ein tryning. Dei hadde mest som ei hestepiske med reim og klump i enden som dei drog til med, men dei slo med knytnevane òg ... mot hovudet, armane og mot skrotten alle plass. Det var det same om du var skamskoten - det brydde ikkje dei seg om. Men me hadde ikkje noko å forklara. Rett nok visste me om at dei to sabotørane var på Askøy då me vart tekne, men det same sjølv sagt ingenting om. Men til slutt fekk dei inn i hovudet at dei hadde teke feil.

Etter eit par dagar vart Vilhelm slept fri frå fengselet, men vart

truga med at om han sa noko om dette mistaket, ville han verta sett inn att på flekken.

Frigjeringsdag og truloving

Vilhelm Hisdal gjekk sjukmeld til etter «freden braut laus». Anna hadde fått hemmeleg melding gjennom ei sjukesyster om at Vilhelm var i livet. Ingen trudde at nokon kunne ha kome levande frå skytinga i Teatergata 8. For lenge sidan hadde dei bestemt at dei ville venta til krigen var slutt med å trulova seg. Men det varde og rakk, og då Vilhelm kom ut frå sjukehuset, greidde dei ikkje venta lenger, men sette ring på fingeren 28. april. I den «offisielle» kunngjeringa i Bergens Tidende, står det likevel 8. mai - fridomsdagen. Den feira dei saman i Bergen, men det har Anna sjølv skrive om ein annan stad her i bladet.

- Krig er ikkje til

Handelsflåten - Noreg sitt viktigaste våpen

Noreg hadde verdas 4. største handelsflåte då krigen braut ut, men var 3. størst på tankskip. Det var denne flåten som skulle yta den viktigaste hjelpa frå Noreg til dei allierte si krigføring - ein topp moderne flåte med 30.000 sjøfolk som sigla på alle hav. Mange mannskap stod om bord like frå krigen braut ut hausten 1939 til Japan kapitulerte i august 1945.

Handelsskipa stod for forsyningane av livs-viktige varer, krigsmateriell og troppar mellom dei allierte landa og fram til frontane. Norske skip var med på alle hav og frontavsnitt, men trafikken over Nord-Atlanteren var den største. Særleg dei første krigsåra var det heilt avgjerande for Storbritannia å få forsyningar frå USA for å kunna stå mot det enorme presset frå Hitler si krigsmaskin. Både frå engelsk og amerikansk side vart det sagt at den norske handelsflåten sin innsats i dei første åra av krigen var «meir verd enn ein million soldatar».

Det meste av forsyningane gjekk i store konvoiar på 40-60 skip. Dei første åra var konvoiane eit lett bytte for tyske ubåtar og fly, men etter kvart fekk konvoiane betre eskorte av krigsfarty, og dessutan vart handelsskipa godt utstyrte med våpen til å forsvare seg med.

Men likevel kom krigen til å kosta den norske handelsflåten dyrt. I alt gjekk 710 norske skip tapt (medrekna heimeflåten) og 3.734 norske sjøfolk i handelsflåten miste livet. I tillegg kjem nokre hundre marinesoldatar, slik at av dei over 10.000 norske kvinner og menn som miste livet under krigen, omkom vel 4.000 til sjøs.

- Eg hadde umåteleg flaks, seier utesiglaren Alfred Lauvskar, som kom frå krigen utan å verta torpedert. Her fortel han om då han var med på å frakta det norske gullet over til Amerika, om troppettransportar, frakting av krigsmateriell, flyåtak og bombing - og om det umenneskelege presset sjøfolka levde under krigen til endes. Etter 5 1/2 år kom han endeleg heim. Heller ikkje heimkoma skulle verta berre glede.

Hos «Sjømannen», som Alfred gjerne vert kalla, sit låtten oftast laust, og kanskje har det det gode humøret hjulpet han til å koma nokolunde heilskinna gjennom krigsåra og den vanskelege tida etterpå. Og når me no møter den 76-årige pensjonisten i stova hans heime på Lauvskar, er det med ein snev av galgenhumor han fortel om livet som krigssiglar.

Dakar

I romjula 1939 tok Alfred Lauvskard hyre og mønstra på Mowinkel-båten «Norma» som gjekk i Den Norske Syd-Amerikalinja. Det var ein kombinert laste- og passasjerbåt som gjorde god fart for si tid, heile 12 knop. Då Noreg vart okkupert 9. april 1940, var «Norma» sør for England på veg frå Sør-Amerika til Oslo. - Me fekk beskjed på radio at alle motorbåtar skulle helst gå utanom England - at me ikkje gjekk for nære -, for då var desse vibrasjonsminene komne. Det var noko nytt. Det var berre motorbåtane det tok - ikkje stimarane der vibrasjonen var mindre. Så me gjekk då sørover til Dakar i Vest-Afrika. Der låg me ein månad utan å vera i land. Mange båtar låg på reia - også mange norske. Seint ein laurdagskveld fekk Fred Olsen-båten «Brakar» og me beskjed om å gå til Gibraltar. Og då fall Dakar om natta. Så det måtte vera nokon der som hadde peiling. Det var mange båtar som låg att, men me to kom oss ut.

Første konvoien

Tyngda av lasta på «Norma» var korn, men båten hadde også huder og litt hermetisk frukt frå Sør-Amerika. Dei vart liggjande ei veker tid i Gibraltar. Frå Gibraltar skulle så «Norma» og «Brakar» for første gong gå i konvoi. Alfred må mest le når han fortel om det: - Då gjekk me i første konvoien, og det var sørgjeleg ... det var ikkje skikkeleg organisert noko, då. I Biskaia fekk me eit fæla uvêr, men me klarte ikkje å gå så sakte som dei andre. Me gjekk for berre ein motor, men likevel måtte me slå av for ikkje å dra frå konvoien. Seinare vart konvoiane ordna

- Det er ufatteleg at moderne, opplyste folk kan setja i gang ein krig, seier krigssiglar Alfred Lauvskar, og tenkjer ikkje minst på krigen i det tidlegare Jugoslavia.

med båtar som høvde til kvarandre. Eskorten var heller ikkje rare greiene den første tida: nokre trålarar som hadde fått påmontert gamle kanonar. Konvoien vart oppløyst, og «Norma» og «Brakar» skulle gå til Falmouth i Sør-England. - Du veit det er no flaks, òg. Om dagen når du var på utkik, såg du to-tre miner på ein time. Men om natta, då me ingenting såg, gjekk me så likevel. Men - me flaut!

- No skal dei jaggu få!

«Norma» skulle eigentleg lossa i London, men kom ikkje under bruene. Så dei vart liggjande på reia i Southend. Der bomba tyske fly over byen, og på returen skaut dei med maskingevær mot båtene. - Dei kunne gjera nett som dei ville, tyskarane ... Ja, kor lite me hadde greie på kva krig var. Me fekk eit maskingevær om bord med 60 skot i eit stivt metallbelte - ein sånn gamaldags museums-gjenstand - og sandsekker til styrhuset og bestikken. Og då trudde me at no skulle dei jaggu få! Du veit at hadde me hatt kvar si «bogabørse», så hadde det vore nett det same! Ja, me trudde det - det var ikkje berre eg - alle: No skulle dei skytast! Men dette gamle ... det small no ein og annan gongen, det gjorde no det, så «traceren» (sporlyset) datt ned straks uti ... Ne-ei!

Til London kom dei ikkje, så «Norma», «Brakar» og mange andre skip gjekk i konvoi til Hull. Der fekk «Norma» endeleg lossa lasta si som hadde vore på veg frå Sør-Amerika eit par månader. - Kornet heldt på å verta øydelagt, men dei åt det i England - eg trur ikkje dei heiv det. Det var så grusomt med kopralus som følgde med. Du veit me hadde lege ein månad i Dakar, og så hadde me heile turen oppover. Båten var heilt

kledd. Når du skar ei brødskeive, så var det mykje kjøt i ho!

Gull-transporten

- I Glasgow lasta me det norske gullet som skulle over til Halifax (Kanada), me og «Brakar» og fleire andre båtar. Det var mykje gull! Me hadde 56 (eller var det 58?) sirupstynner med tre kassar i kvar. Det kom om bord om natta. Me visste ingenting, men eg hørte det var noko tusking om natta. Gullet, som var teke ned i 4-ar luka, vart kjørt over til 2-luka og teke opp på dekk der det vart lagt i tynnene som vart slegne heilt tette. Så vart dei surra med vaier, og så fekk me ein stor seglbåt som vart sett oppå luka. Og den surra dei så fælt - du kan skjønna den som stod på den spisse kjølen, det måtte fæle greier til.

Slik lasta var surra, er ikkje Alfred i tvil om at det ville vore umogeleg å berga noko av gullet om dei hadde vorte torpederte. Lengste tida gjekk dei utan eskorte over Atlanteren.

- Me gjekk sikk-sakk for å gjera det vanskelegare for ubåtane, så me brukte lang tid. Men om det hadde noko for seg, veit eg no ikkje. Det var gale i Atlanteren då òg, men me hadde flaks, og turen over til Halifax gjekk greit.

Troppetransport

Etter gulltransporten sumaren 1940, gjekk turen til Japan, India og Persiabukta. Det var før det japanske åtalet på Pearl Harbour som førte til at USA kom med i krigen i desember 1941. Etter to år og tre månader mønstra Alfred Lauvskar av «Norma» i Leith (Skotland) og fekk sin første ferie våren 1942. Så var det over på andre båtar. Alfred hugsar særleg troppettransportane mellom Aberdeen og Shetland med «Tordenskjold» - ein tidlegare

hurtigrutebåt som var ombygd til troppettransport. To norske og ein engelsk båt gjekk i den farten med engelske soldatar som skulle ha avløyning. Det var for det meste flygarar og infanteristar som ikkje var særleg sjøvane.

- Det var styggaste lasta! Det var midt på vinteren og ruskevêr, men me gjekk alt det «remmer og tøy» kunne halda i stampesjøen. Og dei spydde - dei spydde imot vinden, veit du ... i svarte natta når du skulle til rors og på utkik. Det var så ufjelgt at ... Det var eit overbygd do oppå dekk, men dei spydde over alt som fanst så det rann ned mot messa vår. Då kunne du kje vera sjøsjuk! Det var no så tule tillaga, òg. I rommet låg soldatane langs sidene på benker med ryggstø, men oppom - under dekk - der hadde du alle hengjekøyene. Og når det slingra, spydde dei ikkje berre på ein, men på ein seks-sju stykke. Det var altså så fælt ...! Men når dei kom i land, fekk dei kakao med rom i, engelskmennene. Og då song dei! ler Alfred.

I kamp mot fly

Seinare mønstra Alfred Lauvskar på «Kong Sverre», ein av to nybygde søsterskip (det andre var «Prins Harald») som var med på den første forsyningskonvoien under den allierte invasjonen i Nord-Afrika i november 1942. Dei gjekk frå Glasgow og var fulllasta med krigsmateriell: bomber i botn, og elles bilar og store mengder spesialbensin til Spitfire-flya.

- Og då låg du oppå desse bombene, seier Alfred, vel vitande om kva som ville skjedd om fienden hadde fått inn ein fulltreffar. Og det var nære på at det hadde gått gale: - «Prins Harald» gjekk no til, midt på lyse dagen. Og det var einaste gongen eg veit eg var med å skyta ned eit fly. Elles var det oftast mørkt så du

gagn for nokon

Tre medaljar - mellom dei "Krigsmedaljen" og "Frihetsmedaljen" - og diplom med kongeleg underskrift har Alfred Lauvskar fått som takk for innsatsen i krigen 1940-45.

såg ikkje, seier Alfred og fortel om flyåttaket midt på dagen utanfor Gibraltar:

- Me skulle innom Gibraltar for å ta med nokre båtar i lasta. Eg stod i mastetoppen som utkik, då. (Det vart det no slutt på seinare, for dei vart så mykje drepne.) Tredjestyrmannen, bossen og tømmermannen stod på bakken og såg på eit ankerspel som dei lurte på om me skulle få ordna når me likevel skulle oppunder Gibraltar. Då såg eg flyet - og at det sleppte noko ned, ein torpedo. Det hadde aldri vore før, så me visste ikkje kva ein flytorpedo var. Me hadde kikertar og såg det var engelske merke på flyet. Men så sleppte dei torpedoar og traff ein hollender og ein engelskmann. Dei to gjekk. Så fór det ein torpedo tvers over heile konvoien, men den trefte ingen. «Prins Harald» gjekk på styrbord side litt bak oss. Og då tok dei den, og det var i 5-luka der dei hadde flybensin. Der tok det fyr i bensinen. Offiserane vart att for å sløkkja. Det var galskap! Livbåten var komen ifrå. Der var det ein mann som vart drepent. Han vart skoren hovudet av av eit plaststykke som kom flygande. Mestedelen vart redda, men alle offiserane ... Gubbevardeg - eksplosjonen letta heile båten!

Utkiken Alfred Lauvskar fekk ropa til dei tre som stod på bakken så dei fekk sjå kva som gjekk føre seg. Elles var det ingen som ville tru det. Flyet hadde då engelske merke! Alle mann kom på dekk. Om bord var også 23 engelske kanonerar (skyttarar) som skulle handtera dei mange våpna «Kong Sverre» var armert med. Flyet gjekk akterover, men vende og kom tilbake. Det vart ein vill diskusjon om dei skulle skyta på det eller ikkje:

- «Nei, det er ein engelskmann!» skreik dei engelske. «Nei, no må

de gje dåke!» ropte eg som stod ved eit maskingevær som var min faste plass når eg ikkje hadde rortørn. Flyet gjekk over ein amerikanar som gjekk på babord side til oss. Amerikanaren skaut eit varselskot. Men så kom flyet beint over mot oss. Enno var dei ikkje einige. «Skyt!» ropte «tredjen». Og då skal eg seia deg det small - frå alt som fanst! Flyet strauk så vidt nett attom oss - og der eksploderte det. Det vart ein fæla diskusjon: «No har me skote ned ein engelskmann.» ... Men me fekk stor takk frå kommandøren for konvoien då me kom inn til Gibraltar. Så det var nok ein tyskar, ja.

Godt armert

Det vart fleire turar til ulike byar på Nord-Afrikakysten etter kvart som dei allierte rykte fram. «Kong Sverre» var godt armert med 14 rakettar på kvar side av brua pluss fleire akterut, og dessutan mange kanonar, maskingevær og søkkjeminer. Det var berre på den første turen at engelske kanonerar styrte våpna. Seinare overtok mannskapet og nordmenn frå Nortraship sin eigen marine.

- Det var eit fæla liv når det brakte laust, minnest Alfred. - Me såg ikkje flya om natta, men skaut sperreld. Kvar tredje kule var «tracer», og i tillegg hadde du «flash-lights» som flya slepte ned. Så det var så opplyst at du kunne lese Bergens Tidende!

Verst i Middelhavet

Alfred Lauvskar reiste òg med andre båtar og på andre strekningar, mellom anna på India og Persiabukta. Ei tid var han kranførar på lokomotivskipet «Belnor» som mellom anna førte hurtiggåande båtar og tok øydelagde tanks i retur. Frå Persia (Iran), der det var bygd jarnbane like til Russland for å unngå dei

store tapa som ubåtane var årsak til i trafikken over Nord-Atlanteren til Murmansk, henta dei russiske lokomotiv som skulle til overhaling. Lokomotiva vart lossa i Suez. - Interessant, seier Alfred om tida på «Belnor».

- Men styggaste tida eg hadde ute, var i Middelhavet. Det var aldeles forferdeleg. Gubbevarmegor dei senka oss, seier Alfred, og tenkjer særleg på flyåttaka. - Italianarane var greie. Dei kom ikkje så lågt, så me trong ikkje skyta etter dei, eingong. Dei vågde seg kje ned. Men så torde no tyskarane, då! Under land og i sjøen, kveld og morgon - i lysninga var du no sikker dei kom - og om natta. Det var mange døger du ikkje sov. Men så var det gjerne opphald ein time eller to, og då gjekk du inn og la deg. Låg i redningsvesten innpå maskintoppen der det var varmt. Me som var unge fekk sova, men ikkje dei eldre ... Ne-ei - det tørna no nokon, òg. Me hadde ein som hoppa på sjøen. Elles vart dei tekne vare på og sende vekk - til ei borg, trur eg dei sa. Eg trefte ein av dei. Han hadde vore i Nord-Skottland. «Det var fint å vera der,» sa han. Men han skulle ut att. Dei mangla så folk, veit du. Det var ikkje slik at du fekk gå arbeidsledig.

- Og det var forferdeleg med folk som gjekk til. Me fekk ikkje plukka opp, heller då. Dei senka så lett dei båtane som vart liggjande i ro i konvoien. Så det var spesielle marinebåtar som kom etter og skulle ta opp folk som låg i sjøen. ... Men du veit - folk, det var ikkje så nøye med folk. Det var berre å kjøra inn nye, det, kjem det stilt frå Alfred. - Det er som eg seier: Det er flaks. Eg var heldig - og kom heimatt.

Tok på nervene

Ikkje alle som kom heimatt heller,

har greidd seg like bra. Den store påkjenninga ved å vera i livsfare så å seia kvar time på døgeret år etter år knekte mange. Eller som Alfred Lauvskar seier det:

- Det er jækligt kor det tek på nervene til folk, om dei ikkje er sterke. Du veit ikkje noko ... Men du lærte deg til at no lever du, og om du skulle døy, så ... Du måtte leva for «nuet.» På ein båt er det verre enn på land òg. Du kan ikkje springa på sjøen.

Samningen lurar på om det var mange som måtte «dopa» seg for å greia nervepresset. Men, nei, det vil ikkje Alfred gå med på:

- Du såg aldri ein mann som smakte noko slag i sjøen. Men når du kom i land ... he-he!

- Då måtte dei rasa frå seg?

- Ja, og dei greidde seg best! ... Du måtte ta livet lett, ser du. Det gjekk ikkje an å ta det på «tøg».

Heimkoma

Då okkupasjonen av Noreg var slutt 8. mai 1945, hadde Alfred Lauvskar nyss mønstra på tankskipet «Nordavind» som låg som forsyningsskip ved Glasgow. Etter ei tid fekk dei ordre om å gå til Oslo med olje og bensin. Dei lossa halvparten ved tankanlegga på Fagerstrand og gjekk vidare til Trondheim der Alfred mønstra av. Først ville dei ikkje gje han lov, for han hadde ikkje vore om bord i 6 månader, som var den tida dei mønstra på. - No har eg vore ute i seks år, så det får greia seg, sa Alfred, og gjekk i land. Han fekk båtskyss attende til Bergen, kom seg på toget til Trengereid og ringde heim etter bilskyss. Det var jonsokaften i 1945.

- Eg var no heldig, eg, og kom heim i skikkelege forhold. Det var ikkje alle som gjorde det. Det var mange som «gjekk krukjen» - dei var så nedkjørte, veit du. Det var sørgjeleg ...

Alfred verkar ikkje bitter, men det er sårt å minnast kva krigssegjarane kunne få slengt i seg då dei kom heim att: - «Dei hadde berre vore ute og hatt det godt ...» Jau, skit sa eg smør! ... Ja, ja - mat hadde me no.

«Løna» som smuldra bort

Ikkje mindre sårt er det å tenkja på kva som skjedde med Nortraships hemmelege fond. Det var pengar som vart trekte i løna til dei norske krigssiglarane for at dei ikkje skulle ha meir utbetalt enn dei engelske sjømennene. Då dei norske utesiglarane etter krigen krov å få «restløna» si, var det blankt nei.

- Me var femtekolonistar, vart det sagt, hugsar Alfred Lauvskar, som meiner dei vart offer for ein politisk drakamp mellom London-regjeringa og norske politikarar som hadde flykta til Sverige under krigen. Etter mange år fekk dei ut

ein liten del - 2-3 hundrelappar kvar -, men først i 1969-71 fekk dei utbetalt pengane som stod på fondet. Alfred hadde full tenestetid og fekk i alt 10.600 kroner. Det hadde halde til mest halve huset då han bygde ikkje så lenge etter krigen, meiner han.

- Då pengane vart utbetalt, hadde einkjenning nett kjøpt seg ei ekstra fin utedør. Og då sa eg: Viss eg kjøper ei så fin dør som han, så har eg no til utedøra! ler Alfred.

«... hadde ikkje godt av det»

Svært mange krigssiglarar hadde vanskar med å roa seg på land då krigen var slutt. Motbøren, mistenkeleggjeringa og den vanskelege etterkrigstida gjorde sitt til at mange stakk til sjøs att - sume for aldri å koma att til heimlandet. Det gjorde ikkje Alfred Lauvskar.

- Men jammen hadde du lyst! seier «Sjømannen», og vedgår at det var vanskeleg å finna roa. - Du veit du hadde vore så lenge ute og var så innlevd i det.

I ettertid angrar ikkje Alfred på at han slo seg til ro på landjorda. Og viktigaste grunnen var nok ei jente, Marta Reistad, som han gifte seg med i 1946. Han fekk seg tomt og sette opp hus på heimegarden, og Marta og Alfred fekk tre born saman.

Samanlikna med mange andre krigssiglarar så synest Alfred han har greidd seg bra. Han har klart å vera i arbeid like til pensjonsalderen, og stort sett har det gått bra med nattesøvnen.

- Så eg skal ikkje klaga. Det var ikkje verst for oss som var ungkarar og spelemenn. Me hadde no berre ei sjel og ei skjorte. Men du veit, me hadde no ikkje godt av det.

«... ikkje til gagn for nokon»

Tre medaljar og diplom med kongeleg underskrift har Alfred Lauvskar fått som takk for krigsinnsatsen. Ei ære og eit plaster på såret - javel, men det er ikkje slike tankar sjømannen Alfred sit att med:

- Det er sørgjeleg med krig. Og det er like gale no òg, tykkjer han, og tenkjer på det tidlegare Jugoslavia og andre stader der krigen rasar i våre dagar. - Det er ufatteleg at moderne og opplyste folk kan setja i gang ein krig. Og det er ikkje til gagn for nokon, er krigssiglar Alfred Lauvskar overtydd om.

I SAMNINGEN har du tidlegare kunna lesa om desse krigssiglarane frå Samnanger: Oscar Nossen nr. 14/90, Peder Andersen nr. 28 og 29/90 og Magnus Sandvik nr. 35/94. Elles kjenner me til at Leif Lie, Leif Ulland og Nils Aadland sigla ute under krigen, i tillegg til dei tre som omkom: Even Fagerlid, Thomas Johan Røen og Johan Sandvik.

TYSKARLEIRAR I SAMNANGER

- opplysningar frå etterretningsrapportar til England -

Tyskarane fekk bygd fire leirar i Samnanger under krigen: Oppheim (Beinavikjæ), Ådland, Tysse og Frøland/Totland. Særleg kring leirane var det sterke forsvarsverk med kanon- og mitraljøsestillingar, piggråd-sperringar, skyttargraver bunkersar og tilfluktsrom i fjell. På Ådland og Tysse var det siste krigsåret lagt landminer, og Samnangerfjorden var minelagd innanfor kaien på Gaupholm og Trengereidfjorden innanfor Hytteneset. Langs hovudvegane var mange bruer og einskilde vegfyllingar underminerte.

Bernt Edvard Tysseland (1967-) er oppvaksen i det som var tyskarleir på Ådland. På ein bergvegg der kunne han sjå at det var innhogge:

19. juni 1941

EINHEIT

Hptm. Køhler

(Omsett: Samhald. Kaptein Køhler).

Både inskripsjonen og mange andre ting som minna om tyskartida, har spora Bernt Edvard til å søkja etter opplysningsar om dei tyske forsvarsanlegga i Samnanger. Han har mellom anna fått tak i etterretningsrapportar med kart og skisser som vart sende til England under krigen. Ein av rapportane nemner at særleg Ådland var bygd ut som eit "strongpoint" (sterkt forsvarspunkt).

Me har plukka ein del andre opplysningar frå rapportane:

Soldatar 1942-44

Frå hausten 1942 var det 269. infanteridivisjon som var forlagt frå Karmøy i sør til Stad i nord. Divisjonen vart skipa av soldatar som ved mobiliseringa alt tenestegjorde i reserveavdelingar. Soldatane var nord-tyskarar som hadde kjempa i Nord-Frankrike, men vart overførte til Danmark sumaren 1940 til mai 1941. Då vart dei sette inn på russefronten, for så å verta overførte til Vestlandet i september/oktober 1942.

Med andre ord var det soldatar som hadde kjempa i felten på fleire frontar, og no stort sett fekk kvila seg i idylliske fjord- og kystbygder på Vestlandet. Panservernbataljonen i divisjon 269 var forlagt i Samnanger og Arna, med hovudkvarter på Totland, 1. kompani på Tysse og 3. kompani på Ådland, Oppheim og ved Trengereid og Ganes.

Det går ikkje fram av desse rapportane kor mange tyske soldatar det var i alt i Samnanger på det meste. Men i august 1944 vart bataljonen på Tysse avløyst av kavalleri frå Trøndelag, og då nemner rapporten at det er ca. 300 mann i Tysse-leiren. Frå slutten av juli 1944 flytta bataljonen (m.a. til Nestun, Haugesund-halvøya og Oslo). I leiren på Ådland var det i august berre tre mann att til vakt. 15.8.44 vert det meldt at det på Frøland berre er 8-10 mann som

vakt, og at dei høyrer til avdelinga i Norheimsund. Ein rapport frå 7.10.44 fortel at det er berre ca. 20 mann att på Tysse og det same på Oppheim.

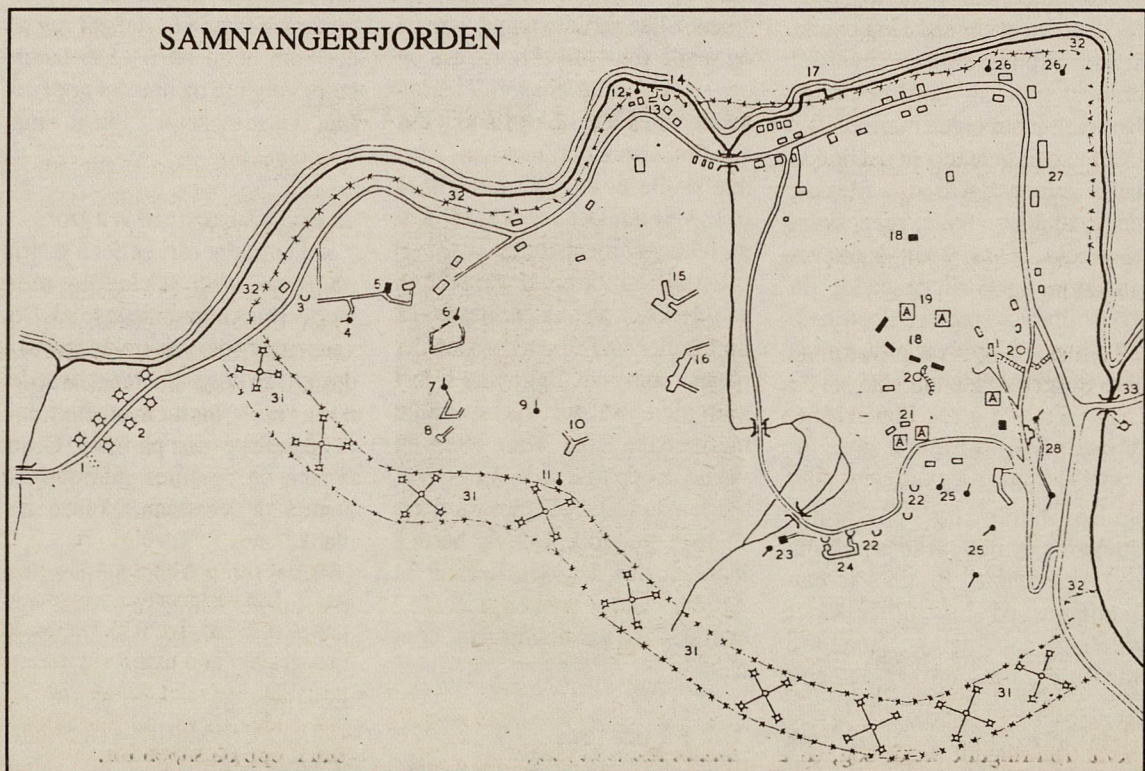
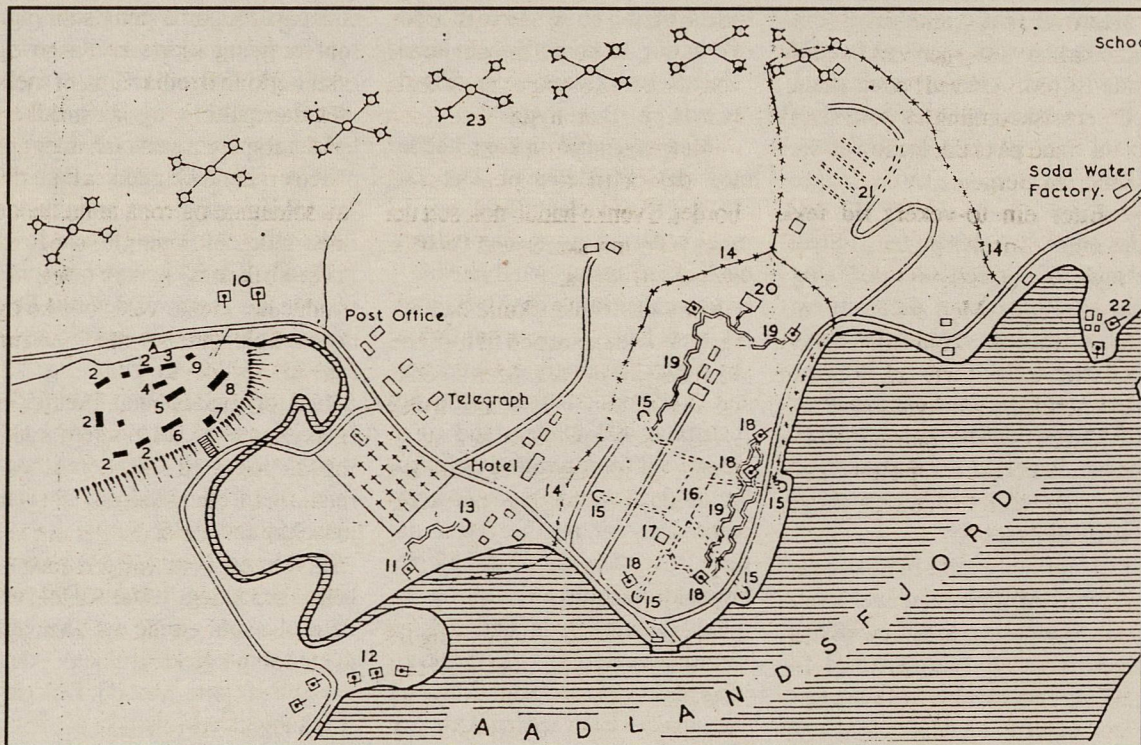
Minerydding

I oppryddinga etter krigen måtte også landminene ved Ådland og Tysse vekk. Den tyske rapporten over minesperringa ved leiren på Tysse viser at det i juli 1944 var lagt ut 69 miner. Fjerninga av minene var det tyske soldatar som stod føre under kommando av engelske og norske offiserar. Minene vart gravne opp og sprengde på staden. På Tysse fann dei og sprengde 66 av dei 69 minene. Høla til dei tre som mangla var tome, så truleg har dei gått av tidlegare. (Det hende til dømes at sauer forvilla seg inn på minefeltet og vart sprengde.) Rapporten for mineryddinga er underskriven 2. juli 1945, og det er påført at området er etterkontrollert sumaren 1953.

På biletet øvst ser me litt av området som vart nytta til tyskarleir på Ådland. Enno står nokre bygningar att. Til venstre i framgrunnen står kjøkenbrakka. Bak den (utanfor biletet) står også vaktuset framleis. Heilt til høgre er offisersbrakka, som etter krigen vart nytta til ungdomsherre og seinare vart ominnreidd til bustadhus.

I midten er utsnitt av ei kartskisse som viser leiren og festningsanlegga på Ådland i 1944. Nummereringa viser: (1. MG-stilling på Storkleiva - ikkje med på utsnittet), 2. brakker, 2 a. ammunisjonslager, 3. bensinlager, 4. kjøken, 5. kantine og kontor, 6. garasje for 40-60 bilar, 7. offisersbrakke, 8. garasje for motorsyklar og kanonar, 9. vaktus, 10. to MG-stillingar, 11. bunkers, også brukt som tilfluktsrom, 12. fem MG-stillingar, 13. kanonstilling, 14. piggråd, 15. kanonstilling med tunnel til nr. 16. bunkers, 17. tilfluktsrom 5x7 meter, 21. tunnelar, 22. to MG-stillingar, 23. landminer, (24. underminert bru ved Nordborg - ikkje med på utsnittet).

Nedst er utnitt av ei tilsvarende skisse for Tysse-leiren: 1. underminert steinblokk, 2. underminert veg, 3. kanon-plassering, 4. MG-stilling, 5. skyttargrav, 6. skyttargrav og MG-stilling, 7. Mg-stilling knytt til nr. 8. tunnel, 9. MG-stilling, 10. tunnel, 11. og 12. Mg-stillingar, 13. tunnel, 14. kanon-plassering, 15. førstehjelpspost i tunnel, 16. tunnel, 17. kai, 18. brakker (kapasitet ca. 300 mann), 19. og 21. ammunisjonshytter, 20. trapp, 22. fem kanon-plasseringar, 23. MG og brakke, 24. tunnel, 25. og 26. MG-stillingar, 27. Safa, 28. MG-ar med skyttargrav mellom, (29. og 30. er MG-stillingar og bensinstasjonane på Indre Tysse), 31. minefelt med piggråd, 32. piggråd, 33. underminert betongbru (Tysse-brua).

På nazistjakt fredsvåren 1945

Konrad Lønnebakken (1915-) var også mellom dei samningane som melde seg til teneste etter okkupasjonen 9. april 1940. Men sterkaste minna frå denne tida er likevel nazistjakta han var med på då krigen var slutt.

Bomtur

Konrad Lønnebakken hørte til Bergenhus festning og skulle møta der ved mobilisering. Men sidan festninga var overteken av tyskarane alt 9. april, var det nyttelaust. Så då løytnant Bjarne Langhelle organiserte skyss for dei som skulle til Voss, ville Konrad vera med der. Langhelle hadde skaffa ei skøyte som skulle gå frå Tysse til Granvin med 8-10 samningar. Skøyta låg ved Anleggskaien.

- Men med det same me skulle gå om bord, kom det fire tyske motorsyklar med sidevogner og to jeepar. Eg boks frå kaien og ned i fjæra ved Hadeland'n - hadde vernepliktsboka i støvlane - og sprang opp til Waage'n og gøymde meg. Dei hine vart arresterte og tekne opp på skulen på Tysse.

Men til Voss ville han. Saman med Knut Gjerde gjekk dei då på ski frå Gjerde forbi Hildershaugen og vidare over fjellet til Voss.

- Me kom til Voss, men det var inga hjelp i. Ikkje hadde dei uniformer og ikkje hadde dei våpen eller nokon ting. Det var uforretta ærend, så me måtte berre gøyma oss i skogane kvar gong tyskarane kom og bomba. Det var ikkje anna å gjera enn å reisa heimatt.

Vakthald for Heimefronten

I 1944 kom Konrad Lønnebakken i kontakt med heimefrontsfolk frå Hålandsdal, og melde seg inn i Heimefronten. Då Tyskland kapitulerte 8. mai 1945, overtok Heimefronten vakthaldet ved viktige institusjonar og anlegg. Som einaste samning var Konrad med på vakthaldet ved kraftstasjonen på Totland. Det var

Både som heimefrontsmann og som militær soldat vart Konrad Lønnebakken med på nazistjakt i samnangerfjella våren og sumaren 1945. Han kan smila av det i dag, men den gongen var det spenning og alvor.

framleis tyskarar i leirane både på Frøland og Totland, og dei måtte kontrollerast og visa passersetel når dei gjekk forbi ved stasjonen.

På Totland måtte han også halda vakt over to tyskarar som prøvde stikka seg vekk, men vart fanga av heimefrontsfolk ved Fossen Bratte. Ein russisk rømling hadde han også i vakthald på ei tid, før alle tre vart sende til Bergen.

Etter ein to-vekers tid fekk Heimefronten avløyssing av militære (Distriktskommando Vestlandet). Men ingen av dei militære som kom til Totland hadde førarkort, så Konrad Lønnebakken vart hyrd som sjåfør. Dermed heldt han fram med å kjøra den 4-seters Opelen som Heimefronten hadde teke frå ein nazist i Øystese.

På nazistjakt

Det vart mange turar med Opelen både natt og dag. Men særleg hugsar Konrad Lønnebakken jakta på nazisten Harald Svenke på føresumaren 1945. Dei hadde fått nyss om at han gøymde seg vekk i ei hytte som far hans hadde fått

bygd ved Kvandalsvatnet sør for Kvitingen. Konrad var med i ein gjeng på 4-5 som skulle gå inn frå Eikedal mot Svartavatnet, medan ein annan like stor gjeng skulle gå frå Grønsdal og gjennom Tverlia. Til avtalt tid skulle dei då møtast ved hytta som Svenke var i. Då dei kom fram, var hytta tom. Men middagen stod på og kokte, og det var dekkja til fire personar på bordet. Svenke hadde nok sett dei som kom inn skaret ved Tverlia, og teke til skogs.

Kona til Svenke skulle ha små, og ho kom seinare ned til folk inni Hardanger ein stad. Men Svenke og dei to andre som han truleg hadde med seg, kom seg ut or landet og til Argentina, etter det Konrad Lønnebakken har vorte fortald.

Ven eller fiende?

1. pinsedag fekk dei melding frå ein som hadde gått over fjellet frå Vaksdal til Langeland, at det sat mange mystiske personar og åt middag - spekesild, vart det sagt - inne ved Nordvikasetret. Han som melde frå, rekna med at det var

nazistar som hadde samla seg.

- Så var det til å rykkja ut igjen, fortel Konrad Lønnebakken. Han førte eit lag som gjekk opp frå Aldalen, vestom Fitjavatnet og inn i Grøskardet for å stengja det. Ein annan gjeng kjørte til Totræ og skulle gå inn Breilia. Konrad sneik seg fram på ein haug og såg i kikert på dei som var ved Nordvikasetret - berre mannfolk. Men så kom ein av soldatane og ropa at no hadde dei facka eit mannfolk og eit kvinnfolk inni Grøskardet, og trudde det kunne vera Svenke og kona. Soldatane sat med stengun og vakta på dei to.

- Eg gjekk ned lia med revolveren klar. Eg kunne ikkje vita om han hadde våpen på seg. Då eg kom ned, forlangte eg pass av dei. Og då viste det seg at det var ein kar frå Vaksdal som var gift med ei Fanebust-jente. - Dei hadde vel vore i Haugen og fått seg litt mjølk og smør, ler Konrad.

Fest ved Fitjavatnet

Karane som skulle gå om Breilia, såg dei ikkje noko til. Det viste seg seinare at dei hadde gått feil og

hamna i Hildershaugen. Soldatane Konrad Lønnebakken var leiart for, ville gje opp og gå heimatt.

- «Ikkje tale om - me kan ikkje gå med uforretta ærend,» hermer Konrad etter seg sjølv. Dei studerte personane i kikert og såg at nokre gjekk inn i setret, nokre var utanfor, medan andre gjekk ned til vatnet og la seg til å sola seg. Så organiserte Konrad laget slik at dei søkte inn mot setrabakken og setret for å ta seg av kvar sine grupper. - Eg hadde revolvaren klar og ropte «hands up» til dei. Då var det ein stor, svær kar som reiste seg opp på albogen og skoda opp i revolvermunningen min. «Ta det easy,» sa han - på bergensdialekt. «Eg veit ikkje kva eg gjer med det,» sa eg. «Gå opp til setret så finn de snart ut kva slag karar me er,» sa han.

Ved setret låg våpen og anna utstyr. Det viste seg å vera heimefrontsfolk som hadde vore å teke opp att utstyret som var grave ned ved Lauvskardsetret etter eit flyslepp der. No skulle alt saman berast over fjellet til Vaksdal for så å verta sendt til Bergen med jarnbana.

Uforretta ærend igjen - men du kan tru det vart fest ved Fitjavatnet!

Alvor - den gongen

Konrad Lønnebakken kan òg hugsa mange andre episodar frå fredsvåren og sumaren 1945: Om utanbygds «tyskar-jenter» som saman med ein gut fart fanga under ein hilder ved Beinavika, der dei hadde gøymt seg. Om samningar som ein frykta hadde vore «stripete» og vart samla i spisebrakka på Totland før dei vart sende vidare til Bergen. Men dei gjekk fri...

I ettertid kan ein nok dra på smilebandet av mangt og mykje som hende fredsvåren 1945. Det gjer også Konrad Lønnebakken. Men spenninga omkring dei tyske soldatane som enno var i landet og uvisse om kva som kunne koma til å skje, gjorde at det var alvor - den gongen.

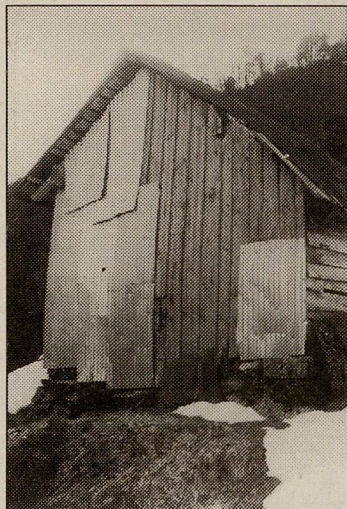
Gravferd i utmarka

100.000 utanlandske krigsfangar vart førte til Noreg i 1941-45 og måtte gjera slavearbeid på krigsviktige anlegg. Dei fleste var russarar. I Samnanger var det ei tid russarar som vart haldne i fangenskap i tyskarleiren på Ådland. Elles hende det at russiske krigsfangar som var på rømjing, kom i kontakt med folk her i bygda - gjerne av di dei var svoltne og tigga seg litt mat. Det vert fortalt om ein rømd russar som låg under ein hilder i utmarka og fekk mat boren opp til seg. Ein annan kom ned til folk på Stølen på Reistad, fekk mat og fekk følgje til Hildershaugen ved Fitjavatnet der han la i veg innover fjellet mot Voss.

Men ei av desse russarsogene fekk ein tragisk utgang. Solveig Tveit Nygård (1935-) er ei av dei som hugsar den hendinga, og her er det ho fortel:

To russarar som var på rømjing - truleg frå Bergen ein stad -, kom ned i Totræ og tok kontakt med folk. Fillete og fæle såg dei ut. Ikkje forstod folk kva dei sa heller, så dei vart redde og fann ut det var tryggast å varsla politiet. Og det skulle verta ulukka.

Dei to russarane fekk gøyma seg i høyet i ei utløe som Vincent Tveit og far min (Ingjald Tveit) har attmed Totrævegen. Politiet kom, og fekk Vincent, som visste kvar rømlingane heldt seg, til å

Utløe ved Totrævegen der ein russisk rømling vart skoten og ein annan teken til fange.

visa vegen til utløa. Her kunne dei berre liggja, for her var dei trygge, meinte politiet.

Men truleg har politiet fått kalde føter og melde likevel frå om rømlingane til tyskarane. Dermed kom politiet att saman med tyskarar på motorsykel. Tyskarane skaut på utløa. Og då den eine russaren oppdaga at kameraten var drepen, kom han ut med hendene i vêret. Han vart surra til motorsykkelen og kjørt av garde. Det vert fortalt at han seinare vart skoten på Ulven (?). Den andre vart graven nett utanfor utløa - på vestsida. Men det var så vidt han var under torva, og skotuppane stakk opp då snøen fór.

Dette tykte grendafolket var skammeleg. Dei ville ha ei skikkeleg gravferd og fekk løyve til det. Så spikra dei i hop ei kiste, og då det vårast og var snøbert, samlast me ved utløa inn på Træet. Mor hadde likklede med. Me borna vart haldne litt vekke då dei tok liket opp og la det i kista.

Men så vart det alminneleg gravferd. Far heldt ei lita andakt, og han og Nils Nyteit - trur eg det var - gjekk føre kista og song, og alle me andre følgde etter. Me gjekk opp den bratte bakken til ei utløe på andre sida vegen. Så følgde me stien inn på Olstramyra. Midt i myra vart kista senka.

Og der låg han til krigen var slutt ...

Samningar som omkom 1940 - 45

Desse samningane omkom på grunn av krigshandlingar 1940-45:

Even L. Fagerlid var fødd 19. februar 1914 i Samnanger. Foreldra hans var Lars J. Fagerlid og Elisa, fødd Trengereid. Barneheimen hans var Fagerlid, eit bruk på Utskot. Even vart tidleg kjend med arbeidslivet på sjøen. Han valde sjømannsyirket og tok utdanning for det. Han tok fyrstkystskipparskule og deltok i kystfart ei tid før krigen. Deretter tok han til på styrmannsskulen og var om lag ferdig der då krigen kom i 1940.

Han vart kjend med at sume unge reiste «til England» for å gjera ein innsats «ute» som det då heitte. Det sette han seg òg føre.

I boka «Våre falne» er det opplyst at han drog til Skottland i februar 1941 og at han gjorde teneste i Den norske marine. Me finn òg ein serskild opplysning om han i boka «Englandsfarten». Even Fagerlid frå Samnanger var skippar på overfarten då M/B «Blia» gjekk ut frå Glesvær 15. mars 1941 og kom fram til Lerwick på Shetland 17. mars. Det var såleis skøyteferdsla mellom Shetland og Noreg han var knytt til.

Even Fagerlid var ein av mannskapet på «Blia» då dei i november 1941 kom over til Bremnes. Dei skulle henta ein frå det såkalla Lingekompaniet som då var på hemmeleg oppdrag i Sunnhordland. På den tida var det òg mange andre som måtte rømja frå landet, så det var mange om bord. «Blia» gjekk ut frå Bremnes 11. november 1941. Vêret var tungt og auka på til storm. «Blia» kom aldri fram til Shetland og vart truleg broten ned av sjøane.

Even Fagerlid omkom då. Ein meiner at det i alt var 42 personar som omkom ved dette forliset, det største forlis i englandsfarten.

Anna Helene Hammersland var fødd 7. mai 1911 i Samnanger. Foreldra hennar var Daniel Tvedterås og Kaia, fødd Hansen. Barneheimen hennar var på Ytre Tysse.

I 1928 vart ho gift med Gerhard Hammersland frå Samnanger. Dei hadde to born. I 1940 var familien busett i Haugesund. Då krigen kom til landet, hadde dei sterkt ynskje om å reisa heim til Samnanger.

Saman med dei to borna var ho 31. mai 1940 passasjer på D/sS Jadarland i rute frå Haugesund til Bergen. Skipet vart minesprengt på det opne havstykke Sletta utanfor Haugesund. Anne Helene Hammersland omkom då. Dei to borna hennar vart berga. Gerd og Anders kom heim til Tysse og voks opp her. Dei er framleis busette i Samnanger.

Nils Høysæter var fødd 9. juli 1914 i Samnanger. Foreldra hans var Nils Johan S. Høysæter og Engelina, fødd Tveit. Barneheimen hans var på Høysæter.

Han reiste tidleg utanbygds i arbeid og lære. Han tok kveldsskule og sveinebrev som møbelsnikkar. Han vart gift i 1939 i Laksevåg med Randi Ovidia Sjursen. Dei hadde eitt barn. Familien var busett i Laksevåg.

Han kom tidleg med i motstandsarbeidet i Bergensområdet. Han var knytt til ein organisasjon som vart kalla Stein-organisasjonen etter leiaren Kristian Stein. Dei dreiv både med aviser og med etterretningsarbeid, utan at ein kan seia kva av dette Nils Høysæter var med på. Mange frå denne organisasjonen vart arresterte i oktober 1941. I boka «Våre falne» er opplyst at Nils Høysæter vart arrestert i samband med Stein-saka. Han vart send til Tyskland i mai 1942. Etter det me kan lesa frå liknande saker gjennomgjekk han nok både harde forhøyr og mange trengsler i fengsel og fangelæger.

I boka til Oscar Magnusson finn me nemnt at møbelsnikkar Nils Høysæter var mellom dei 23 nordmenn som i august 1944 vart sende ut på transport frå Sonnenburg tukthus. Ein kan ikkje sikkert seia om denne tidsopplysningen er rett, men det gjev opplysning om kva fangane var utsette for. I boka «Våre falne» er fylgjande opplyst: Nils Høysæter vart sjuk i Kiel i juli 1944 og innlagt på sjukehus. Han døydd 27. februar 1945 på Bornholt Hjelpesjukehus, Schafstadt.

Tomas Johan Røen var fødd 10. september 1914 i Samnanger. Foreldra hans var Tomas J. Røen og Dorteia, fødd Røen. Barneheimen hans var bruket Dallund på Rødne.

Han reiste til sjøs og var lettmatros. Han sigla i alliert fart.

Våren 1941 var han mannskap på motortankar «Buesten». 9. april 1941 vart skipet bomba og søkkt i Den engelske kanal på veg frå Dartmouth til Southampton. Tomas Johan Røen omkom då.

Johan Sandvik var fødd 6. mai 1917 i Samnanger. Foreldra hans var Andreas J. Sandvik og Anna, fødd Ulland. Barneheimen hans var bruket Sletten i Sandvik.

Han reiste tidleg til sjøs og var mellom anna jungmann om bord i D/S «Venus» som då gjekk i ruta Bergen-Newcastle. Dette går fram av forteljinga om ein kjend bergingsdåd i Nordsjøen i ein sterk storm vinteren 1937. D/S «Trym» var i havsnaud. D/S «Venus» kom då til, og mannskapet på «Venus» greidde å berga mannskapet på «Trym». Johan Sandvik var då med i ein livbåt som vart sett ut for å ta opp mannskapet på «Trym». Dette hende 20. januar 1937. For deltaking i denne bergingsdåden fekk han i 1937 tildelt Medalje for edel dåd.

Han utdanna seg meir innan sjømannsyirket og tok kystskipparskule og sjømannsskule.

Då krigen kom til landet, sigla han utanriks, og han heldt fram med å sigla i alliert fart. Han var då båtsmann på D/S «Diana». Dette skipet gjekk frå Milford Haven 26. september 1940 og forsvann på veg til Plymouth. Johan Sandvik omkom då.

Han hadde ei dotter - mor var Agnes Drivenes frå Austevoll. Dei er busette i Haugesund.

Kjelder for desse opplysningane er bøkene «Våre falne», bygdeboka for Samnanger og «Englandsfarten». Det er såleis ulikt kor mykje opplysningar ein har om kvar av dei.

Olav Brigtsen

Samningar i fangenskap 1940 - 45

Under okkupasjonsåra 1940-45 sat over 40.000 nordmenn i fangenskap her i Noreg eller i utlandet. Desse personane hadde på ein eller annan måte kome i makthavarane sitt søkjelys for fiendtlige handlingar, meiningar og/eller etnisk tilhøyring. Aldri i norsk historie har så mange personar vorte sett på som kriminelle/farlege som under okkupasjonstida.

I høve frigjeringsjubileet er det no gjeve ut ei bok der namna på alle desse personane er samla. Boka har fått tittelen «Nordmenn i fangenskap 1940-45» og er utgjeven på Universitetsforlaget i Oslo. Prosjektleiaren for utgjevinga av verket har vore Kristian Ottosen.

Eit enormt puslespel ligg bak dette bokverket der ein har nytta seg av alle dei eksisterande arkiv på dette området. I boka er det teke med alle dei som vart registrerte som fangar på ein eller annan måte, men unnatekne er dei som var soldatar eller offiserar under felttoget i 1940. Dei aller fleste av desse vart slepte fri så snart Noreg hadde kapitulert.

Forfattarane av bokverket gjer merksam på at det kan vera feil i framstillinga både når det gjeld adresser, fangetid m.m. Nokre personar kan også vera utegløynde i boka, og det vert difor oppmoda om å koma med rettingar og/eller supplerande opplysningar.

I Riksarkivet i Oslo har ein no laga ein database som bokverket er basert på. I denne databasen kan ein søkja etter namn eller f. eks. få fram kommuneoversikt. Ein slik kommuneoversikt for Samnanger er det som vert gjengjeven her (alfabetisk rekkefølge):

Bergmann, Olaf, elektritetsverksjef, Samnanger, Hordaland, f. 08.12.12, arrestert, overført 23.05.44 Bergen (fangenr. 3398), løslatt 16.06.44.

Hisdal, Sigurd, arbeider, Samnanger, Hordaland, f. 21.09.21, arrestert, overført 08.03.45 Bergen (fangenr. 4746) overført 15.03.45 Espeland.

Hisdal, Wilhelm Mahias, banevokter, Samnanger, Hordaland, f. 03.02.17, arrestert 17.06.41 Bergen (fangenr. 421), overført Åkebergveien, overført Akershus, overført Hamburg - Fuhlsbüttel ankomst 15.09.41, løslatt 13.01.42. Arrestert 06.03.45, overført 20.03.45 Bergen (fangenr. 4837), løslatt 28.03.45.

Solvang, Samuel Johannes, skredder, Samnanger, Hordaland, f. 16.06.03, arrestert 23.05.44, overført Bergen, overført Grini ankomst 21.02.45 (fangenr. 1726), til freden.

Steinsland, Johannes, sjåfør, Samnanger, Hordaland, f. 08.11.15, arrestert, overført 19.04.43 Bergen (fangenr. 2271), overført 04.05.43 Espeland.

Tysse, Harald, arbeider, Samnanger, Hordaland, f. 02.05.18, arrestert, overført 16.04.45 Bergen (fangenr. 4971) til freden.

Dersom lesarane har kjennskap til fleire personar med adresse Samnanger som sat i fangenskap, eller har supplerande opplysningar og/eller rettingar til denne framstillinga, kan ein kontakta Magda Haugen på tlf. dagtid 55 32 08 16 (Nasjonalt hjelpens Fond for krigens ofre - kuratorkontoret i Bergen) eller privat 56 58 78 36. Ho vil syta for at opplysningane kjem i rette hender slik at databasen vert oppdatert.

Magda Haugen

Kven var med?

I arbeidet med dette bladet har det stundom dukka opp namn på personar som var med og ytte motstand på ulikt vis både under mobiliseringa i 1940 og under okkupasjonstida seinare. Nokre namn er me visse på, men over 50 år etter kjem mange i tvil: Var han eller ho med, eller ...?

Det hadde vore ynskjeleg å få eit oversyn så langt det no i ettertid lèt seg gjera over samningar som var aktive i motstandskampen, og me oppmodar alle som har opplysningar å gje, om å ta kontakt med SAMNINGEN.